

הרב דוד אסולין

“רשע מבחוץ וכשר מבפנים” סיפורו של יהורם בן אחאב

- א. פתיחה
- ב. המלחמה עם מישע מלך מואב
- ג. ואישה אחת מנשי בני הנביאים – זו אשת עובדיה
- ד. והנושה – זה יהורם בן אחאב
- ה. נס פך השמן
- ו. תופעת “בני הנביאים” בתקופת יהורם
- ז. הרעב בשומרון
- ח. יום בשורה הוא
- ט. יהורם והאישה השונמית
- י. סיכום דרכו של יהורם מלך ישראל
- יא. האם יהורם שב בתשובה מלאה?
- יב. חוסר אמונה
- יג. מותו של יהורם

א. פתיחה

אחת הדמויות המורכבות ביותר מבין מלכי ישראל הייתה יהורם בן אחאב. נביא כבר בראשית המאמר את ההערכה המסכמת כלפי פועלו של יהורם, שמופיעה בראשית תיאור שנות מלכותו:

ויהורם בן אחאב מלך על ישראל בשמרון בשנת שמנה עשרה ליהושפט מלך יהודה ומלך שתיים עשרה שנה. ויעשה הרע בעיני ה' רק לא כאביו וכאמו ויסר את מצבת הבעל אשר עשה אביו. רק בכתאות ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל דבק לא סר ממנה.¹

אם כן, לפנינו דמות מורכבת. מחד גיסא יהורם מתואר כמי שעשה הרע בעיני ה', ומאידך גיסא נאמר עליו שלא הרשיע כאביו וכאימו. כראיה והערכה לעובדה שלא הרבה להרשיע, מציין הכתוב שהוא הסיר את מצבת הבעל שעשה אביו. והינה, כמו שעל אביו אחאב אמרנו שהוא דמות מורכבת ושטוב ורע משמשים אצלו בערבוביה, כך נטען גם ביחס ליהורם. מחד גיסא הנבואה מתארת אותו

¹ מלכים ב', ג, א-ג.

כמי שעשה הרע בעיני ה', ומאידך גיסא בקורות ימיו הוא צובר זכויות רבות, גם אם לא שב בתשובה שלמה.

המפרשים מסבירים שיהורם לא עבד את הבעל והאשרה כאביו וכאימו אלא "רק" את עגלי הזהב של ירבעם בן נבט. כמו כן יהורם לא הסיר את האשרה אלא רק את הבעל משום שאימו איזבל עדיין הייתה בחיים, וכוהני הבעל המשיכו להיות מאוכלי שולחנה. כך כתב רד"ק: "אבל האשרה לא הסיר מפני אימו שהייתה עובדת אלילים, שהרי נביאי האשרה היו אוכלי שולחנה, אבל הוא לא עבד הבעל והאשרה אלא העגלים שעשה ירבעם".²

ב. המלחמה עם מישע מלך מואב

המפגש הראשון עם יהורם בן אחאב מתגלה לפנינו במלחמתו כנגד מישע מלך מואב. כדי להשיב את שלטונו יהורם יוצא ולמסע ענישה כנגד מישע, שהחליט למרוד בו לאחר מות אחאב אביו:

וּמִישַׁע מֶלֶךְ מוֹאָב הָיָה נֹקֵד וְהָשִׁיב לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מִאֶה אֶלֶף כְּרִים וּמֵאָה אֶלֶף אֵילִים צֶמֶר. וַיְהִי כְּמוֹת אַחְאָב וַיִּפְשַׁע מֶלֶךְ מוֹאָב בְּמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל. וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ יְהוֹרָם בַּיּוֹם הַהוּא מִשְׁמֶרֶץ וַיִּפְקֵד אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל.³

שלא כאחזיהו אחיו הגדול, יהורם החליט שלא להבליג על מרידתו של מלך מואב.⁴ בדומה לאביו אחאב, יהורם מימש את הברית האמיצה עם יהושפט מלך יהודה וביקשו להצטרף אליו למלחמה כנגד מישע: "וַיֵּלְךָ וַיִּשְׁלַח אֶל יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה לֵאמֹר מֶלֶךְ מוֹאָב פָּשַׁע בִּי הַתְּלֵךְ אִתִּי אֶל מוֹאָב לְמִלְחָמָה וַיֵּאמֶר אֶעֱלֶה כְּמוֹנִי כְּעָמִי כְּעַמְּךָ כְּסוּסֵי כְּסוּסֵיךָ".⁵ יהושפט הגיב לבקשה בדיוק באותן המילים שהגיב לאחאב: "כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסיך". יהושפט החליט שוב לצאת לעזרת מלך ישראל. לאחר המפלה בקרב עם אחאב וכן בעקבות עמידתו לצד אחזיהו בן אחאב הוכיחו אותו הנביאים על שהתחבר לרשעים. אם כן, מדוע יהושפט לא חדל מדרך זו, וגם כאן המשיך לעמוד בקשר עם מלך ישראל הרשע? הסיבה לכך, כפי שהסברנו שם, היא שיהושפט שאף להשפיע לטובה על ממלכת ישראל ואף ליצור אחדות בין שתי הממלכות האחיות, יהודה וישראל. הוא סבר שעל אף תוכחות הנביאים, מותר ואף ראוי לחבור ליהורם מלך ישראל, שכן הוא אינו רשע כאחיו אחזיהו. הוא קיווה וציפה שהקשר ביניהם יתקן את הדרך הקלוקלת של בית אחאב.

האם יהורם מלך ישראל הושפע לטובה הודות לברית ההדוקה של יהושפט עם מלכות ישראל? התשובה לשאלה הזו מורכבת. במאמר זה נתייחס בעיקר לדרכו של יהורם, ומתוך כך נעמוד גם על השפעה אפשרית שהשפיע עליו יהושפט. נתבונן עתה ביתר פירוט במהלך העניינים בקרב הזה. טרם יציאתם למלחמה נערכה התייעצות בין המלכים על דרך הפעולה: "וַיֵּאמֶר אִי זֶה הַדֶּרֶךְ נַעֲלֶה וַיֵּאמֶר דֶּרֶךְ מִדְּבַר אֲדוֹם".⁶ ההתייעצות הזו חשובה ביותר, מפני שכאן נקבעת האסטרטגיה

² רד"ק שם. עיינו גם דברי רש"י, רלב"ג ומפרשים נוספים שכתבו באופן דומה.

³ מלכים ב' ג, ד-ו.

⁴ נציין שכתובת מישע המפורסמת מתייחסת ישירות לסיפורו, ומשם עולה שפשיעתו של מישע הייתה רחבה מאוד וכללה פגיעה קשה בתושבי גלעד הישראלים, שהיו שכניו הקרובים, וגם נזק לבמה שהייתה בה עבודת ה', אף שכמובן הייתה עבודה זו אסורה חוץ לירושלים.

⁵ מלכים ב' ג, ז.

⁶ שם, ח.

המרכזית של המערכה. מי שאל ומי השיב? די ברור שמלך ישראל שואל, ויהושפט הוא שמציע ללכת דרך מדבר אדום.⁷ להצעה זו יש שני יתרונות מרכזיים: מישע ציפה להתקפה ישראלית מצפון, מהגבול שיש לו עם מלכות ישראל, ולכן כנראה שם התבצר והעמיד את כוחותיו המרכזיים. אם כך, התקפה מהחזית הדרומית תהיה הפתעה של ממש ותוכל להכריע את הקרב ביתר קלות.⁸ נוסף על כך, הם יוכלו לצרף אליהם את מלך אדום שהיה כפוף ליהושפט,⁹ ובכך להגדיל בצורה משמעותית את כוחם ולאפשר התקפה ממקום שלא נשקף ממנו איום – מדבר אדום. מסתבר שגם למלך אדום היה אינטרס להצטרף למלחמה נגד השכן הצפוני מואב.

מהלך זה, שהיה ללא ספק מבריק מבחינה צבאית, נשא גם סיכון אדיר שכן הצבאות היו אמורים לנהל מסע מפרך וארוך שסיומו עובר במדבר הלוהט. החום באזורים שבהם צעדו הצבאות, מדרום ים המלח ועד מדבר אדום, הוא גבוה מאוד, ולקראת הקרב עצמו ציפה לכוחות טיפוס במעלה קשה ותלול. הסיכון הגדול שנלקח כאן היה יכול לשבש לחלוטין את מהלך הקרב. ואכן, תקלה גדולה התרחשה בדרכם, ונוצר מחסור חמור במים: ¹⁰ "וַיֵּלֶךְ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וּמֶלֶךְ יְהוּדָה וּמֶלֶךְ אֲדוֹם וַיִּסְבּוּ דֶרֶךְ שְׁבַע יָמִים וְלֹא הָיָה מַיִם לַמַּחֲנֶה וְלַבְּהֵמָה אֲשֶׁר בְּרִגְלֵיהֶם".¹¹ נטה ליבנו לתגובתו של יהורם: "וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵהָהּ כִּי קָרָא ה' לְשְׁלֹשֶׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב".¹² מה פירוש קריאה זו של מלך ישראל? לפי מלבי"ם, יהורם הסיק שהמהלך המלחמתי שרקם היה מוטעה מיסודו:

ראה שהסכיל עָשׂוּ במה שנטה מדרך הקרוב והישר, וראה שה' נתן בליבם עצה נבערה למען ייפלו, כי מדרך הטבע לא היה להם לבחור דרך עקלתון, וגם ידע שאם לא היה קורא מלך יהודה לעזרה לא היה הולך דרך אדום, שאדום לא היה תחתיו, וזה בעצמו שקרא ה' לשלשת המלכים, שמזה נסבב שילכו בדרך המדבר, הוא סיבה מה' להאבידם, כי על מואב היה יכול ללכת בעצמו והיה מנצחם בלא עזרת שני המלכים.¹³

⁷ עיינו מלבי"ם על הפסוק.

⁸ כך כתב רלב"ג. בתחילה עלה בדעתי שתואי המסע היה בבקעת הירדן ולאורך מדבר יהודה, אך בני העירני שלא ייתכן שיהורם בחר את התואי הזה דווקא, שכן תואי של מדבר הוא צחיח וחם מאוד ועלול לפגוע קשות בצבאו כפי שבאמת אירע בסימו של המסע, לקראת הקרב עצמו. ועוד, אין ספק שמסע מעין זה היה נגלה במהרה לצבא מואב, שכן הוא היה מצריך לעבור בבקעה נמוכה שעליה שולטים הרי מואב ועמון. לכן נראה שתואי המסע עבר בדרך המלך, בשרשרת ההרים בשומרון ועד לדרום יהודה, ומשם ירדה הדרך לדרום ים המלח, ולבסוף טיפסה להרים הגבוהים של מואב. תואי זה הוא נוח הרבה יותר להליכה, והוא מוסתר ורחוק מאוד מהרי עמון ומואב. יש להניח שצבא יהודה הצטרף לצבא ישראל באזור ירושלים, וצבא אדום הצטרף רק לבסוף באזור הגבול שלו עם מואב. זה מסביר גם את העובדה שהמסע המתואר היה שבעה ימים; שכן קשה להניח שצבא ישראל הגדול יעשה את כל הדרך מהשומרון עד דרום ים המלח בשבעה ימים. סביר יותר למנות את שבעת הימים מאז הצטרף צבא יהודה אל ישראל באזור ירושלים.

⁹ עיינו במלכים ב' ח, כב, ובדברי הימים ב' כא, ח–י.

¹⁰ סביר להניח שמלכתחילה הם יצאו במזג אוויר נעים, אך במהלך המסע השתנה מזג האוויר והפך להיות קיצוני כפי שקורה לעיתים קרובות מאוד באזורים אלו.

¹¹ מלכים ב' ג, ט.

¹² שם, י.

¹³ מלבי"ם שם.

יהורם קורא בייאוש "אהה", כי הבין שהם טעו במהלך היומרני, והם נכנסו עתה למלכות שעלולה לאבדם. הוא סבור שה' נתן בליבם לטעות כדי "להאבידם". אולם פרשנים אחרים רואים כאן זעקה כנה כלפי שמיא. ר"י אברבנאל רואה בקריאה זו סימן ל"יראת ה' שהייתה בליבו":

ואפילו הרשעים שבהם (כלומר במלכי ישראל) היו דורשים את ה'... ויהורם אמר "כי קרא ה' לשלשת המלכים האלה לתת אותם ביד מואב" - יראת השם זאת הייתה בליבם כי מאת האל יתברך הטוב והרע אף על פי שהיו בהם קצת כופרים.¹⁴

הסברו של אברבנאל עולה יפה, שכן נראה בהמשך שיהורם יגלה סימנים של אמונה בה' והכרה שרק הוא יכול לסייע לצבאות ישראל, יהודה ואדום בעת מצוקתם.

וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁפֶט הָאֵין פֹּה נְבִיא לַה' וְנִדְרָשָׁה אֶת ה' מֵאוֹתוֹ וַיַּעַן אֶחָד מֵעַבְדֵי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר פֹּה אֱלִישֶׁע בֶּן שָׁפֵט אֲשֶׁר יֵצֵק מִים עַל יְדֵי אֱלֹהָיו. וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁפֶט יֵשׁ אוֹתוֹ דָּבָר ה' וַיִּדְרֹו אֵלָיו מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיְהוֹשֻׁפֶט וּמֶלֶךְ אֲדוֹם.¹⁵

ממש כמו במלחמת רמות גלעד, יהושפט הציע לדרוש בנביא ה'. והינה מתבררת עובדה מפתיעה: אלישע הנביא נמצא עם צבא הלוחמים! זה מפתיע מאוד: מדוע הנביא הטריח עצמו למלחמה שזוהם יהורם הרשע? ועוד, כיצד לא ידענו עד עתה שאלישע נביא הדור מצוי עם הצבא? מסתבר אפוא שאלישע בא מיוזמתו למלחמה כדי לעזור בעת הצורך, ומכאן שראה במלחמה הזאת מלחמה צודקת וראויה. אילו היה שולל לחלוטין את יהורם ואת דרכו, אין ספק שהוא לא היה מצטרף אליו למערכה.

ואכן כך כתב רלב"ג, והוא ביאר שאלישע בא עם המחנה למקרה שיצטרכו את דבר ה': "כי ראה שנסע ממקומו עם אנשי המלחמה ואף על פי שלא היה איש מלחמה ולזה ידמה שעשה זה, שאם יצטרכו ישראל לדבר ה' ימצאהו שם". לעומתו רד"ק סבור שאלישע בא שלא מיוזמתו אלא על פי הנבואה כדי לנסות להשיב את יהורם מדרכו הרעה: "אלישע הלך עימם על פי הנבואה להראותם זה הנס הגדול אולי ישוב מלך ישראל מדרכו הרעה, והם לא ידעו כי הוא הולך עימם אבל בא לו בתוך העם".

כך או כך, אלישע בא כדי לסייע למאמץ המלחמתי. ייתכן שכבר כאן יש רמז משמעותי לעובדה שאלישע הנביא לא שלל לחלוטין את מלכותו של יהורם. עצם ההצטרפות למחנה יהורם נותנת גושפנקה למלחמה ואף להנהגתו של יהורם. אולם כאשר המלכים פנו אל אלישע בבקשה לעזרה, הוא תקף אישית בצורה חריפה את יהורם מלך ישראל: "וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁע אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: מַה לִּי וְלָךְ לָךְ אֶל נְבִיאֵי אֲבִיךָ וְאֶל נְבִיאֵי אִמֶּךָ".¹⁶ מדוע אלישע כה כועס על יהורם? ועוד, אם אלישע בא מיוזמתו אל המלחמה כדי לעזור לצבא, מדוע הוכיח את יהורם והראה כאילו אינו רוצה להתנבא עבורו?

נראה, שיחס זה נובע מהעובדה שיהורם עדיין עשה רע בעיני ה', הוא לא סר לגמרי מדרך הוריו. אחאב ואיזבל רדפו עד חורמה את נביאי ה' וטיפחו את נביאי הבעל ונביאי האשרה. אלישע

¹⁴ אברבנאל, מלכים ב' יז, כח.

¹⁵ מלכים ב' ג, יא-יב.

¹⁶ מלכים ב' ג, יג.

סבר שכל זמן שיהורם לא שב בתשובה, אין הוא ראוי לבקש עזרה מהנביאים שהוריו רדפו. טענתו של אלישע חריפה מאוד, ובהמשך עוד נבהיר עד כמה היא משמעותית. אולם עדיין קשה – הלא הוא הגיע אל המחנה כדי לעזור, ואם כן מדוע הגיב כך?

מתוך הפסוקים עולה חשובה מאוד; נביאי הבעל והאשרה לא הצטרפו למלחמה. הדברים בולטים במיוחד לאור ההשוואה בין מלחמה זו למלחמת אחאב ברמות גלעד, שבה 400 נביאי שקר ובראשם צדקיה בן כנענה הגיעו אל המערכה ו"ניבאו" לאחאב שהוא ינצח במלחמה. נביאים אלו מתפרנסים מהמלך, ותפקידם לנבא למלך. אם כך, איה אותם נביאים במערכה של יהורם? מדוע לא באו למלחמה? הלא בדיוק לשם כך הם קיבלו את לחמם מאיזבל, שהמשיכה לטפח אותם. התשובה ברורה: בשונה מאביו אחאב, יהורם לא האמין להם ולא רצה שיפריעו לו עם הבליהם במלחמה. אומנם יהורם עדיין לא חשב לצרף את נביאי ה' ללוחמים, אך לפחות נביאי השקר לא הורשו לעמוד לצידם. התגובה של יהורם הצליחה לרכך במעט את כעסו של אלישע: "וַיֹּאמֶר לוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵל, כִּי קָרָא ה' לְשָׁלֹשׁ הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב".¹⁷ כיצד המילה "אל" מתפרשת על רקע המשפט הזה? ומדוע יהורם חוזר על אותן המילים שזעק קודם לכן ורק מחליף את המילה "אהה" ב"אל"? יפה ביאר זאת יונתן בתרגומו:

וַאֲמַר לִיה מֶלֶךְ דְּיִשְׂרָאֵל: בְּכַעַר לָא תְדַכְרַר חוֹבֵינָא רְשָׁעָתָא הֵיא כְּפִיעֵי עֲלֵנָא רְחֵמִין אַרְי זְמִין ה' לְתִלְתָּא מְלָכִיא הָאֵלִין לְמַמְסַר יְתְהוֹן בְּיַד מוֹאָבָא.

תרגום: ואמר לו מלך ישראל: בבקשה אל תזכיר המעשים הרעים של הרשעה ההיא. בקש עלינו רחמים כי ה' מוסר את שלושת המלכים בידי המואבים.

המפרשים (רש"י ורד"ק) ציטטו כאן את התרגום, והמצודת דוד הוסיף על כך: "רוצה לומר: אל תאמר עתה כדברים האלה כי אנו בסכנה ואל תעורר הדין בהזכרת החטאים".¹⁸ וכן גם ביאר ר"י אברבנאל בפירושו על פסוק יג:

ויהורם השיבו "אל כי קרא השם לשלושת המלכים האלה לתת אותם ביד מואב" - ר"ל אם הייתי אני חושב שהיה העניין הזה טבעי או מקריי אולי הייתי הולך לנביאי הבעל והאשרה לקבל השפע מהם באותם הדברים, אבל הדבר הזה הוא בהשגחת השם יתברך, כי קרא ה' לשלושת המלכים האלה לתת אותם ביד מואב, ולזה לא יועילו הבעלים והאשרות כאשר דבר מלך שלטון, ואין לקוות התקנה כי אם ממנו יתברך, ומפני זה באנו אליך שאתה נביא לה', כי הוא יכאיב ויחבוש ימחץ וידיו תרפינה.¹⁹

¹⁷ שם.

¹⁸ יש מדרשים אשר ייתכן שרואים את הדברים שלא כתרגום יונתן וכדברי המפרשים ההולכים בעקבותיו (רש"י, רד"ק מצודת דוד ואברבנאל). מדרשים אלו מציגים את יהורם כרשע שאינו מודה באמיתות נבואת הנביא. עיינו במדבר רבה (וילנא), פרשת פנחס, פרשה כא "להודיע רשעו של יהורם שלא היה מודה בו ולא הודה בו אלא יהושפט", ובתנחומא (בבב), פרשת פנחס, סימן ה: "ויאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו - להודיע רשעו של יהורם שלא היה מודה בו". אולם גם לדעת המדרשים הביקורת מתייחסת ליהורם בטרם בואו לפני אלישע, אך משבא אליו הוא מקבל את דבריו ללא כל פקפוק.

¹⁹ אומנם דבריו ר"י אברבנאל דן את יהורם ברותחין על שהוא לא התעורר מעצמו לדרוש נביא: "ולא היה מלך ישראל עובד ע"ז ומלך אדום לא מבני ישראל הוא, לא התעורר אחד מהם לבקש את דבר ה' כי אם יהושפט שהיה ירא אלוקים

יש כאן ראייה ברורה ובהירה למלך שמאמין בה', מכיר ברשעת אימו איזבל, ומפציר בנביא שלא להזכיר עתה את חטאות הרשעה אלא לבקש רחמים על ישראל. אין ספק שיהורם לא נהג כאחאב אביו, ובוודאי לא כאימו איזבל וכאֶחָיו אחזיהו הרשעים. יהורם, בשונה מאביו שפגע קשות בנביא ה' מיכיהו בן ימלה שניבא לפניו²⁰ – נכנע מלפני נביא ה' והטריח עצמו עם שני המלכים אל הנביא לשמוע את דבר ה'. יהורם לא העז לומר לנביא מה עליו לנבא, והוא עמד לפניו בהכנעה ובכבוד. התנהגותו ודבריו של יהורם ריצו במעט את אלישע והוא השיב לו: "וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁע חַי ה' צָבָאוֹת אֲשֶׁר עִמָּדְתִּי לְפָנָיו כִּי לֹלֵא פָנַי יְהוֹשֵׁפֶט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲנִי נֹשֵׂא אִם אֲבִיט אֶלֶיךָ וְאִם אֶרְאֶךָ".²¹ הגמרא במסכת מגילה לומדת ממעשהו של אלישע שאסור להסתכל בפניו של רשע, שהרי הוא לא רצה להביט בפניו של יהורם:

שאל רבי את רבי יהושע בן קרחה: במה הארכת ימים? – אמר לו: קצת בחיי?
- אמר לו: רבי, תורה היא וללמוד אני צריך. אמר לו: מימי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע. דאמר רבי יוחנן: אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע, שנאמר: "לולא פני יהושפט מלך יהודה אני נושא אם אביט אליך ואם אראך".²²

אולם דווקא מכאן מדייק הרב קוק שיש מצבים שבהם מותר להסתכל בפני רשעים:

כשמתחברין עם נפשות פחותות של פורצים ורשעים, נפגמים. אבל אם יש בהם איזה דבר טוב, ומתכוונים בהתחברות רק אל הצד של הטוב, אז אם כוחו יפה הרי זה מתעלה. ואפילו ההסתכלות בפני אדם רשע, שאסורה, אם יש בו צדדים של טוב, ומתכוון בהסתכלות רק לקלוט את הטוב, נראה שיש בזה דרך של מצווה. ואפילו כשיש איזו חיבור לרשע לאיזה צדיק בדרך אהבה, כבר מסולק ממנו איסור ההסתכלות, מפני שעל ידי חיבורו אל הצדיק נחשב כאילו יש בו כבר חלק טוב. ואמר אלישע ליהורם בן אחאב, "לולא פני יהושפט מלך יהודה אני נושא, אם אביט אליך ואם אראך", משמע הא על ידי נשיאת פנים של יהושפט מלך יהודה שנלווה עימו הביט גם אליו וראהו, ולא חשש לאיסור ההסתכלות בפני רשע, דמהאי קרא ילפינן ליה.²³

הדיוק של הרב קוק הוא ברור ופשוט מתוך הגמרא. אכן אסור להביט בפני רשע, ולכן לכאורה אסור היה לאלישע להסתכל בפניו של יהורם. אך באמת אלישע אומר כאן דבר אחר: הוא מוכן להביט בפניו יהורם בזכות יהושפט מלך יהודה. משמע אפוא שעצם הקשר לצדיק מאפשר להביט בפני רשע. מסתבר שאם החיבור אל הצדיק משפיע באופן פנימי על הרשע, כפי שכנראה השפיע יהושפט על יהורם בהתחברו איתו, כבר מסולק ממנו האיסור להביט בו.

וסר מרע, ששאל אם היה בקרב המחנה נביא לה' לבקש מאיתו" – אך אין זה סותר את העובדה שעצם ההתעוררות כלפי שמיא הייתה ראויה, גם אם באיחור מה.

²⁰ ראו מלכים א', פרק כב.

²¹ מלכים ב' ג, יד.

²² בבלי, מגילה כח ע"א.

²³ הראי"ה קוק, שמונה קבצים, א, תשלג (ירושלים תשס"ה, עמ' רב).

כפי כבר שכתבנו לעיל, נצטרך לבחון אם החיבור בין יהורם ליהושפט השפיע לטובה על יהורם. אולם כבר בשלב הזה ניכרת השפעתו של יהושפט: הינה יהורם קורא בשם ה' ומבקש לפנות דווקא אל נביא ה'. ואכן אלישע ניבא נבואה טובה לשלושת המלכים: הוא בישר להם שיבואו מים והם יוכלו להשקות את צבאותיהם ויתרה מכך – הם ינצחו במערכה.²⁴

נראה שכל התהליך שתואר כאן, הן המחסור במים והן תוכחתו של אלישע והבשורה הטובה בסיומה, הוא ההתחלה תיקון דרכו של יהורם מלך ישראל. יציאתו של אלישע הנביא אל המערכה הייתה לא רק כדי לנבא טוב לישראל, אלא לא פחות מכך כדי להוכיח את יהורם ולהביאו לתיקון דרכו ודרך אבותיו, שבהן התהלך עד עתה. מסתבר שהמחסור במים שאיים על צבאות שלושת המלכים, היה גם ניסיון למלך ישראל לראות למי יפנה וכיצד ינהג בעת צרתו. ואכן יהורם פנה אל ה' ואל נביאו אלישע ולא לנביאי הבעל. אלישע מצידו אמר ליהורם שהוא אינו ראוי לתשועה ולניצחון ללא תשובה ותיקון דרכו ודרך הוריו. אולם עצם הפנייה של יהורם אל ה', אף שאין בה תשובה של ממש, מראה שיש כאן צעד שיכול להיחשב כהתחלה של תיקון דרכו. כדי שנוכל להבין את התהליך המשמעותי שעבר יהורם מלך ישראל, נזדקק לעיין היטב בפרשה הבאה.

ג. ואישה אחת מנשי בני הנביאים – זו אשת עובדיה

וְאִשָּׁה אַחַת מִנְשֵׁי בְנֵי הַנְּבִיאִים צָעָקָה אֶל אֱלִישֶׁע לֵאמֹר עֲבָדְךָ אִישִׁי מֵת וְאַתָּה יָדַעְתָּ כִּי עֲבָדְךָ הָיָה יָרָא אֶת ה' וְהַנְּשָׂה בָּא לְקַחְתָּ אֶת שְׂנֵי יָלְדָי לִּי לְעֲבָדִים. וַיֹּאמֶר אֵלַיָּה אֱלִישֶׁע מָה אַעֲשֶׂה לָּךְ הַגִּידִי לִּי מִה יֵשׁ לָּךְ בְּבֵית וְהֵאמַר אֵין לְשִׁפְחָתְךָ כָּל בְּבֵית כִּי אִם אֶסוּף שְׂמֹן. וַיֹּאמֶר לְכִי שְׂאֲלִי לָּךְ פְּלִים מִן הַחוּץ מֵאַתָּה כָּל שְׂכַנְיָךְ פְּלִים רַקִּים אֶל תִּמְעֵיטִי. וּבָאת וְסָגַרְתְּ הַדְּלֵת בְּעַדְךָ וּבְעַד בְּנֵיךָ וַיִּצְקֶתָ עַל כָּל הַפְּלִים הָאֵלֶּה וְהַמָּלֵא תִסְיֵעִי. וְתִלְךְ מֵאַתּוֹ וְתִסְגְּרִי הַדְּלֵת בְּעַדָּהּ וּבְעַד בְּנֵיהָ הֵם מִגְּשִׁים אֵלֶיהָ וְהִיא מוֹצֵקֶת. וַיְהִי כַּמְּלֵאת הַפְּלִים וְהֵאמַר אֶל בְּנֵהּ הַגִּישָׁה אֵלַי עוֹד כִּלִּי וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֵין עוֹד כִּלִּי וַיַּעֲמֵד הַשְּׂמֹן. וְתָבֵא וְתִגְדֵּל לְאִישׁ הָאֵלֶּהִים וַיֹּאמֶר לְכִי מִכְרִי אֶת הַשְּׂמֹן וְשִׁלְמִי אֶת נְשִׁיךָ וְאַתָּה וּבְנֵיךָ תִחַיִּי בְּנוֹתָר.²⁵

לכאורה הפרשייה הזאת אינה עוסקת כלל ביהורם. הוא אינו מוזכר כאן וגם אינו רמוז בצורה כלשהי. הפרשייה ממוקדת בנס נוסף שחולל אלישע הנביא, שבו הציל אלמנה ובני ביתה מפני נושה אכזרי שביקש לקחת את בניה בחובו. גם זהותה של האישה הזאת אינה מפורשת, ורק נאמר שהיא "אישה אחת מנשי בני הנביאים". אולם חז"ל, ורש"י בעקבותיהם, גילו את זהותה של האישה וגם של הנושה. נתבונן בפירושו רש"י:

מנשי בני הנביאים – אשת עובדיהו הייתה. כל בני הנביאים שבמקרא תרגומו תלמידי נבייא. והנושה – הוא יהורם בן אחאב, שהיה מלווהו בריבית מה שזן

²⁴ אולם אף שבאמת המלכים הכו את מישע מכה קשה, סופה של המערכה סבוכה בפרשייה המצריכה ביאור נפרד, ואין כאן מקומו.
²⁵ מלכים ב' ד, א-ז.

את הנביאים בימי אביו. במדרש רבי תנחומא. לכך נאמר: "ויך את יהורם בין זרועיו" (מלכים ב' ט, כד), שפשטו ליטול ריבית.²⁶

האזכור של יהורם כאן מחזיר אותו אל מרכז המהלך. לפי רש"י, יהורם הוא הנושה הרשע שבא לגבות מאישה אלמנה את חובו, שתפח ככל הנראה בגלל הריבית הגדולה. החב היה כה גדול, ועונייה של האלמנה היה כה מחפיר, עד שלא נותר מה לגבות ממנה מלבד שני בניה. לפי דברי רש"י הללו, אשמה זו חמורה כל כך עד שהיא הסיבה לאופן שבו הוא נהרג על ידי יהוא - בחץ שפגע בין זרועותיו, אותן זרועות שפשטו לקחת את בניה כעבדים.

אולם הדרשה הזאת נראית רחוקה מאוד מפשוטו של מקרא. וכי עובדיהו היה מבני הנביאים? הלא הוא שירת בארמונו של אחאב מלך ישראל בתפקיד בכיר וחשוב, ולא נראה שהיה נביא? קשה עוד יותר הזיהוי של הנושה כיהורם – איזו אסמכתה יש לפירוש זה? הרי יהורם אינו מופיע או רמוז כלל בכל הסיפור?

רוב המפרשים לא כתבו את הפירוש שזיהה את הנושה כיהורם, אך כן ציינו את הפירוש שזיהה את האלמנה כאשת עובדיהו. ואכן, לפירוש זה ניתן למצוא בכתוב הרבה רמזים ברורים וגלויים. נקרא שוב את דברי האלמנה אל אלישע:

וְאַתָּה יָדַעְתָּ כִּי עֲבָדְךָ אִישִׁי מֵת וְאַתָּה יָדַעְתָּ כִּי עֲבָדְךָ הָיָה יָרָא אֶת ה'.

תחילה נשים לב שהאישה טענה שאלישע הכיר את בעלה, שכן אמרה לנביא "אתה ידעת", דהיינו – הכרת אותו עוד כשהיה בחיים. מניין הכירו? נניח כרגע לשאלה הזו ונתייחס לכך בהמשך. אולם התיאור הקצר ש"עבדך היה ירא את ה'", מזכיר בלי ספק את האופן שבו מתואר "עובדיהו אשר על הבית" שעה שהוא נפגש עם אליהו הנביא לפני מעמד הר הכרמל, שם הוא מכונה פעמיים בתואר הנכבד "ירא ה'":

וַיִּקְרָא אַחְאָב אֶל עֲבָדָיו אֲשֶׁר עַל הַבַּיִת וְעֲבָדָיו הָיָה יָרָא אֶת ה' מְאֹד. וַיְהִי בְּהַכְרִית אֵיזֶכֶל אֶת נְבִיאֵי ה' וַיִּקַּח עֲבָדָיו מֵאֵה נְבִיאִים וַיַּחֲבִיאֵם חֲמִשִּׁים אִישׁ בְּמַעְרָה וּכְלָפְלָם לְחֵם וְמִים. וַיֹּאמֶר אַחְאָב אֶל עֲבָדָיו לֵךְ בְּאַרְצָךְ אֶל כָּל מַעֲיָנֵי הַמִּים וְאֵל כָּל הַנְּחָלִים אוֹלֵי נְמִצָּא חֲצִיר וּנְחִיָּה סוּס וּפָרָד וְלוֹא נְכִרִית מִהַבְּהֵמָה. וַיִּחְלְקוּ לָהֶם אֶת הָאָרֶץ לְעֵבֶר בָּה אַחְאָב הָלַךְ בְּדָרֶךְ אַחַד לְבָדוֹ וְעֲבָדָיו הָלַךְ בְּדָרֶךְ אַחַד לְבָדוֹ. וַיְהִי עֲבָדָיו בְּדָרֶךְ וְהִנֵּה אֱלֹהֵי לִקְרָאתוֹ וַיַּכְרֵהוּ וַיַּפֵּל עַל פָּנָיו וַיֹּאמֶר הַאֲתָה זֶה אֲדֹנָי אֱלֹהֵי. וַיֹּאמֶר לוֹ אֲנִי לֵךְ אָמֵר לְאֲדֹנֶיךָ הִנֵּה אֱלֹהֵי. וַיֹּאמֶר מָה חֲטָאתִי כִּי אַתָּה נָתַן אֶת עֲבָדְךָ בְּיַד אַחְאָב לְחַמְיָתָנִי. חִי ה' אֱלֹהֶיךָ אִם יֵשׁ גּוֹי וּמִמְלָכָה אֲשֶׁר לֹא שָׁלַח אֲדֹנָי שָׁם לְבַקֵּשׁךָ וְאָמְרוּ אֵין וְהַשְּׁבִיעַ אֶת הַמִּמְלָכָה וְאֶת הַגּוֹי כִּי לֹא יִמְצָאָכָה. וַעֲתָה אַתָּה אָמַר לֵךְ אָמֵר לְאֲדֹנֶיךָ הִנֵּה אֱלֹהֵי. וְהִיָּה אֲנִי אֵלֶיךָ מֵאַתָּה וְרוּחַ ה' יִשָּׁאֲרֶךְ עַל אֲשֶׁר לֹא אֲדַע וּבִאתִי לְהַגִּיד לְאַחְאָב וְלֹא יִמְצָאָךְ וְהָרַגְנִי וְעֲבָדְךָ יָרָא אֶת ה' מְעַרְרִי. הֲלֹא הִגַּד לְאֲדֹנָי אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּהִרְגִי אֵיזֶכֶל אֶת נְבִיאֵי ה' וְאַחְאָב מְנַבִּיאֵי ה' מֵאֵה אִישׁ חֲמִשִּׁים חֲמִשִּׁים אִישׁ בְּמַעְרָה וְאֶכְלָפְלָם לְחֵם וְמִים. וַעֲתָה אַתָּה אָמַר לֵךְ אָמֵר לְאֲדֹנֶיךָ הִנֵּה אֱלֹהֵי וְהָרַגְנִי. וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי חִי ה'

²⁶ רש"י, מלכים ב' ד, א.

צָבָאוֹת אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי לְפָנָיו כִּי הַיּוֹם אֶרְאֶה אֱלֹהֵי. וַיִּלֶּךְ עִבְדִּיהוּ לְקִרְאֵת אַחָאָב וַיִּגְדּוּ לוֹ וַיִּלְךְ אַחָאָב לְקִרְאֵת אֱלֹהֵהוּ. וַיְהִי כִּפְאֹת אַחָאָב אֵת אֱלֹהֵהוּ וַיֹּאמֶר אַחָאָב אֱלֹהֵי הָאֱתָה זֶה עֹבֵד יִשְׂרָאֵל.²⁷

אחד הדברים הבולטים בפסוקים אלו הוא הכינוי "ירא ה'" שחוזר פעמיים ביחס לעובדיהו: פעם אחת הכתוב מתארו כ"ירא את ה' מאוד", ובפעם השנייה עובדיהו מעיד על עצמו כמי ש"ירא את ה' מנעוריי". תואר זה מזכיר כמובן את דברי האלמנה שלעיל, אשת האיש שהיה מבני הנביאים: "כי עבדך היה ירא את ה'". זאת ועוד, האישה מכנה את בעלה "עבד" של אלישע: "עבדך היה ירא את ה'", וכך גם עובדיהו מכנה עצמו ביחס לנביא אליהו: "ויאמר האתה זה אדוני אליהו... כי אתה נתן את עבדך ביד אחאב להמיתני... ועבדך ירא את ה' מנערי. הלא הגד לאדוני את אשר עשיתי...". כמובן, גם שמו של עובדיהו, שפירושו הוא עבד ה', הוא בעל משמעות דומה לכינויו בפי אשתו.

נציין שמעטים מאוד הם האישים המכונים במקרא יראי ה' או יראי א-לוהים: אברהם (עֲתָה יִדְעָתִי כִּי יִרְאֵ אֱלֹהִים אֱתָהּ);²⁸ יוסף ("אֵת הָאֱלֹהִים אָנִי יִרְאֵ");²⁹ יונה (וְאֵת ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אָנִי יִרְאֵ אֲשֶׁר עָשָׂה אֵת הַיָּם וְאֵת הַיַּבְשָׁה);^{30, 31} ואיוב ("אֵין כְּמָהוּ בְּאָרֶץ אִישׁ תָּם וַיִּשָּׁר יִרְאֵ אֱלֹהִים וְסָר מִרָע").³²

מסתבר מאוד אפוא, שמי שמכונה פעמיים בקטע קצר ירא ה', וזמן לא רב לאחר מכן, בהפרש של שנים מועטות, תכנה אותו אשתו "ירא ה'" – כנראה מדובר באותו אדם, בייחוד לאור העובדה שמדובר בביטוי נדיר מאוד בתנ"ך ביחס לאנשים.

הרב אלחנן סמט בספרו "פרקי אלישע" מודה בתחילה שמפשוטו של מקרא נראה שיש מקום לקשור בין שתי הדמויות. אולם לבסוף הוא מקשה על קישור זה ולא מקבלו, בשל העובדה שבעל האישה האלמנה היה מבני הנביאים, ואילו עובדיהו היה שר בכיר בארמונו של המלך אחאב ולא היה יכול להשתייך לחוגי הנביאים, "אשר חיו סביב רבותיהם, ואשר ניהלו אורח חיים שיתופי במידת מה, ותוך הסתפקות במועט שבמועט".³³

אולם מה הבסיס לקביעתו של הרב סמט? מניין לנו שבני הנביאים לא התפרנסו מעמל כפיהם או ממקצועות שונים? אולי ניתן להביא ראיה שהם גם עבדו לפרנסתם, דווקא מסיפורו של אלישע

²⁷ מלכים א' יח, ג-ז.

²⁸ בראשית כב, יב.

²⁹ בראשית מב, יח.

³⁰ יונה א, ט.

³¹ בכמה מקורות נכתב שארבעה נקראו יראי ה', ומשום מה יונה לא נמנה עם הארבעה. עיינו למשל באוצר מדרשים (אייזנשטיין), "שלושה וארבעה" (ל"ט), עמוד 539: "בארבעה כתיב יראי ה': אברהם ויוסף ואיוב ועובדיהו, באברהם כתיב עתה ידעתי כי ירא אלוהים אתה (בראשית כב, יב), ביוסף כתיב את האלוהים אני ירא (שם, מב, יח), באיוב כתיב איש תם וישר וירא אלוהים, בעובדיהו כתיב כי עבדך היה ירא את ה' (מלכים ב' ד, א), וכי כל הצדיקים לא היו יראים את ה'? אלא ללמד שהייתה יראתן של אלו בטובת נפש ונדבת לב, אברהם היה מאכיל לכל עובר ושב שנאמר וייטע אשל בבאר שבע (בראשית כא, לג), יוסף כלכל את אביו ואת אחיו ואת טפם שנאמר ויכלכל יוסף את אביו וגו' (בראשית מז, יב), איוב היה מאכיל ומשקה לכל עובר ושב והיה ביתו ואת טפם שנאמר ויכלכל יוסף את אביו וגו' לאורח אפתח (איוב לא, לב), עובדיהו כלכל מאה נביאים שנאמר וכלכלם לחם ומים (מלכים א' יח, ד). ולמה לחם ומים? מלמד שהמים היו קשין עליו יותר מן הלחם ולא הייתה בו צרת עין".

³² איוב א, ח.

³³ הרב א' סמט, פרקי אלישע, מעלה אדומים תשס"ז, עמ' 169.

עצמו, בכיר התלמידים של אליהו,³⁴ שהיה חורש באדמה של אביו עד שבא אליהו ופרש עליו את אדרתו. מסתבר שאליהו לא ניגש לאדם מן השורה, אלא לנביא צעיר מחוגי הנביאים, שבחרה אותו ההשגחה להיות ממשיכו של אליהו. גם על עמוס נאמר שהיה "בוקר וכולס שקמים", ומזה התפרנס גם כאשר היה נביא.³⁵ אף משה רבנו, רבן של כל הנביאים, היה רועה צאן כשזכה למעמד הסנה, ואולי המשיך בעיסוק זה מעט זמן לאחר מכן, עד שעזב את צאן יתרו וירד מצרימה להושיע את ישראל. ואם אלישע, בחיר תלמידי הנביאים, היה עובד אדמה לפחות בתחילת דרכו, מדוע לא נקבל את האפשרות שאחד מבני הנביאים ישמש כשר חשוב במלכות אחאב? ברור שעובדיהו לא היה יכול לחשוף בפומבי את הקשר שלו לחוגי הנביאים בימים שבהם הם נרדפו, אך כאמור, ירא ה' זה הכירם היטב וסייע להם בעת הצרה הגדולה שבה היו מצויים.

אם נקבל הסבר זה, נבין היטב את סיבת החובות שבהם הייתה שרויה משפחתו של עובדיהו. במשך שלוש שנים, שהיו שנות רעב, לכלל עובדיהו מאה נביאים שהוחבאו במערות מפני איזבל המרשעת שרדפה אותם עד חורמה. כדי להשיג כמות כזאת של אוכל פעמיים ביום למאה נביאים, בזמן שאוכל היה יקר המציאות ועלה ממוון רב,³⁶ אין ספק כי הוא היה צריך מקורות מימון רבים, גם אם הוא היה אדם עשיר ביותר. עובדיהו היה צריך לנהל מערכת שלמה של אנשים, שהשיגו עבורו אוכל והצליחו להעבירו בחשאי מפני עיניה החשדניות של איזבל המרשעת וכוהניה. מערכת זו כללה אנשים רבים ששיתפו עימו פעולה, או לפחות שתקו ולא הלשינו לאיזבל. האוכל הרב, מערך החלוקה ודמי השתיקה שפיזר במשך שלוש השנים הארוכות הללו, עלו לו הון עצום. דבר זה מסביר היטב את החובות העצומים שבהם היה שקוע, ושלא היה יכול להשיבם במלואם. חובות אלו נותרו לאשתו, שגם לה כמובן לא היה כל סיכוי להתמודד איתם אלא על ידי מסירת ילדיה לעבדים. מכאן עולה שהפירוש שהאלמנה היא אשת "עובדיהו אשר על הבית" נראה סביר מאוד, והוא אף יכול להאיר לנו את עומקה של הפרשה הזאת.

על פי ביאור חז"ל, המזהה את עובדיהו כבעלה של האישה האלמנה, ניתן להבין היטב את הסיבה לחילופי הקרי והכתיב הרבים בפרשייה הקטנה הזו. אנו מאמצים את השיטה שאינה רואה בחילופים הללו טעות אלא ביטוי לכוונה פנימית נוספת המצויה בכתוב.³⁷ בדרך כלל, הקרי מבטא רובד נגלה יותר, ואילו הכתיב רובד נסתר. כאן אנו מוצאים חילוף כמעט שיטתי בין הקרי ובין הכתיב:

וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֵלִישֶׁעַ מָה אַעֲשֶׂה לָךְ הַגִּידִי לִי מָה יֵשׁ לְךָ בְּכֵיִת וַתֹּאמֶר אֵין
 לְשִׁפְחָתְךָ כֹּל בְּכֵיִת פִּי אִם אָסוּף שָׁמֶן. וַיֹּאמֶר לְכִי שְׂאֲלִי לָךְ פְּלִים מִן הַחוּץ מֵאֵת
 כָּל שֹׁכְנֵי שְׂכִינְךָ פְּלִים רְקִים אֵל תִּמְעִיטִי... וַתִּלְךְ מֵאֵתוֹ וַתִּסְגֹּר הַדֶּלֶת בְּעֶדָה וַיָּבֵד

³⁴ פשוט בעיניי שאת אלישע לא בחר אליהו באקראי, אלא מפני שהיה מבני הנביאים הראוי ביותר למלא את מקום רבו. זאת בניגוד לסבורים שרק משנפרשה על אלישע אדרתו של אליהו הוא נהיה לאיש אחר, ולפני כן הוא לא למד ולא הכין עצמו לקבלת פני שכינה. חלילה לחשוב כך. ועוד מצאתי שהזוהר הקדוש כותב את הדברים בצורה מפורשת: עיינו בזוהר חדש, ב, מגילת רות, לח ע"ב, "ובשעה שהלך עובדיהו אצל אליהו הכיר בו אלישע. ואי תימא אלישע לא שימש לפניו עדיין. כבר היה משמש [ואין] מוקדם ומאוחר. ועל כן כתיב ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה' דוודאי הכיר בו אלישע מאותה שעה [ולזה] צעקה אל אלישע".

³⁵ עמוס ז, יד, ורש"י שם. ייתכן שרד"ק חולק על פירושו, עיינו שם.

³⁶ השו"ת למלכים ב' ו, כה: "וְיָהִי רָעַב גָּדוֹל בְּשִׁמְרוֹן וְהָיָה צָרִים עֲלֶיהָ עַד הַיּוֹת רֹאשׁ תְּמוֹר בְּשָׁמְנִים כֶּסֶף וְרִבְעֵה הֶקֶב דְּבִינִים בְּתִמְשָׁה כֶּסֶף".

³⁷ כך גם נוקטת הגמרא בכמה מקומות ודורשת את הכתיב. למשל בבבלי, יבמות סה ע"ב: "וכבשה כתיב".

בְּנֵיהֶם הֵם מְגִשִּׁים אֵלֶיהָ וְהִיא מִיִּצְקַת מוֹצֵקֶת... וְתָבֵא וְתִגְדֵּר לְאִישׁ הָאֵלֹהִים וַיֹּאמֶר
לְכִי מִכְרִי אֶת הַשֶּׁמֶן וְשִׁלְמִי אֶת נְשִׂיכִי וְשִׁיבֵנִי וְאֶת בְּנֵיכִי וְכִנְיָן תִּחְיֶי בְּנוֹתָי.

בכל השינויים הללו: לך – שכני – שכניך – מיצקת – מוצקת, נשיכי – נשיך, בניכי – בניך, יש בצורת הכתיב תוספת של יו"ד.³⁸ נראה שיש כאן רמז לאלישע עצמו. הכתוב טומן בתוכו כפל משמעות: בפשט הוא מתייחס אל האישה האלמנה, אך בעומק הוא מתייחס גם אל אלישע עצמו. תוספת היו"ד רומזת שבניה הם גם בניו, וחובה הוא גם חובו, וממילא גם שכניה הם שכניו. אלישע חש חוב אישי כלפי אשתו של עובדיה, אשר הציל וכלכל מאה נביאים. הסיבה למחויבות זו היא שהוא עצמו היה מנהיגם של הנביאים, והן מסיבה נוספת שנראית לי פשוטה והגיונית ולא הוזכרה על ידי המפרשים, אולי מרוב פשטותה. כדי להציגה, אשאל שאלה שלכאורה אין עליה תשובה בפסוקים: היכן היה אלישע בכל שנות הרעב? האם היה חורש בבית הוריו כפי שעשה בזמן שפגש בו אליהו לאחר מכן? אי אפשר לומר כן, משום שבוודאי הוא, תלמידו הבכיר של אליהו הנביא, נדרף עם חבריו, בני הנביאים שעמם נמנה. נראה בפשטות שאלישע נחבא עם בני הנביאים במערות, ובמשך כל השנים הללו זן עובדיהו גם אותו בקרב חברותם. עוד מסתבר לומר שבעידרו של אליהו, מנהיג הנביאים, בשלוש שנות הרעב, מילא אלישע את מקומו ותפס את הנהגת החבורה הנרדפת בשותם במערות. המפעל הגדול של עובדיהו בשנות הרעב נעשה כדי להציל כמה שיותר נביאים, ועם מותו הוא השאיר אחריו חובות רבים. האם ראוי שאלמנתו תתמודד לבדה עם החובות, ללא סיוע מאיש? האם מנהיג הנביאים אלישע, שהחבא וניזון על ידי עובדיה, יכול לאטום ליבו מפני זעקת האלמנה?

ד. והנושה – זה יהורם בן אחאב

באשר להסבר הנוסף של חז"ל, שהמלווה בריבית היה יהורם, קשה יותר להוכיח את הדברים. לפי הפירוש הזה, צריכים תחילה להניח שבן המלך ידע על המערך הגדול שניהל עובדיהו במשך שלוש שנות הרעב: כלכלת מאה בני נביאים. נוסף על כך, לו זו בלבד שהוא ידע מזה, אלא הוא גם הלווה כסף לעובדיהו ואפשר שהמהלך הזה יתרחש. לפי המדרש הוא ניצל בצנינות את המצב כדי לגרוף לעצמו רווחים מהריבית הכבדה שפסק.

למעשה, וכפי שכתבנו לעיל, אין כל אפשרות להסביר שמעשהו הגדול של עובדיהו התקיים ללא שיתוף פעולה "מבפנים", מתוך הארמון עצמו. שהרי כיצד ניתן להסתיר מערך כזה מעיניהם הפוקחות של איזבל המרשעת ושל כל נאמניה? מניין אפשר להשיג כמות כה עצומה של אוכל בתקופה של רעב כבד? התארגנות כזו פעלה בצורה "משומנת" מאוד לצד נאמנות אשר יודעת

³⁸ הערת העורך: מבחינת הלשון צורת הכתיב כאן משמרת את הצורה הארמית, שיייתכן שרווחה כשפת דיבור באותה תקופה, ואשר השתמרה בכמה מקומות בתנ"ך וכן בלשון הכתובה הניתנת לאישה בעת כניסתה לחופה (הוי לי לאנתו... ואפרנס יתיכי ליכי... ויהיבנא ליכי מוהר בתוליכי כסף זווי מאתן דחזוי ליכי מדאורייתא ומזוניכי וכסותיכי וסיפוקיכי). מצינו צורה זו פעמיים נוספות ב"פרקי אלישע" – פעם אחת בפרק זה, בסיפור על האישה השונמית ובנה: "וַיֹּאמֶר מִדְּעָא אֵתִי הַלְכְתִּי [אֶתְּ הַלְכְתִּי] אֶלְיֹה הַיּוֹם לֹא חִדַּשׁ וְלֹא שִׁבַּת וְתֹאמַר שְׁלוֹם" (מלכים ב' ד, כג); ופעם נוספת עם האישה השונמית: "וְאֶלְיִשֶׁעַ דְּבָר אֵל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִחְיָה אֶת בְּנֵיהָ לְאִמֵּר קוּמִי וְלִכִּי אֲתִי [אֶתְּ] וְכִיתִיךָ וְגוּרִי בְּאִשֶׁר תְּגוּרִי..." (מלכים ב' ח, א). כן מצינו באופן מרוכז באחד מפרקי תהילים צורה זו ללא שינוי לצורת הקרי המקובלת: "הַסֵּלֶחַ לְכֹל עֲוֹנֵי, הִרְפֵּא לְכֹל תַּחֲלָאִיכִי. הַגּוֹאֵל מִשַּׁחַת חַיִּיכִי, הַמַּעֲטָרֵכִי חֶסֶד וְרַחֲמִים. הַמְשַׁבֵּיעַ בְּטוֹב עֲדִיךָ, תִּתְחַדֵּשׁ בְּגָשְׁרֵךָ וְעוֹרֵךָ" (תהילים קג, ג–ה); וכן בפרקי ההלל: "בְּתַצְרוֹת בֵּית ה' בְּתוֹכֵכִי יְרוּשָׁלַיִם הִלְלוּ יְהוָה" (תהילים קטז, יט). להרחבה בעניין זה ראו: "קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 21–22.

לשמור סוד היטב. מערך כזה מחייב תנועה תמידית של כספים רבים, הן בשביל השגת מצרכים שערכם עצום בתקופה של רעב כבד, והן כדי לשלם דמי שתיקה ולהשיג שיתוף פעולה חשאי מאנשי מפתח בארמון או במשמר המלך. ניתן אף לשער שאחאב המלך עצמו שיתף פעולה בעניין. רמז לכך מצאנו בדברי עובדיהו לאלהיו "הלא הגד לֹאֲדָנִי אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּהַרְגֵּ אֶת נְבִיאֵי ה' **וְאֶחָבָא מְנַבִּיאֵי ה' מָאָה אִישׁ תְּמַשִּׁים תְּמַשִּׁים אִישׁ בְּמַעְרָה וְאֶכְלָפְלָם לָחֶם וְנָמִים**" – המילה ואחביא כתובה ללא יו"ד, ורומזת לשמו של אחאב. ייתכן מאוד שהוא גם שיתף את בנו יהורם במבצע הגדול הזה.

לטענת חז"ל, מי שעמד מאחורי הקלעים של מבצע ההצלה היה בעצם יהורם, אך הוא לא עשה זאת ל"שם שמים" אלא ניצל את המצוקה כדי להגדיל את עושרו האישי. מן המפורסמות הוא שבעת צרה השוק השחור פורח, והסוחרים שם גורפים אליהם רווחים גדולים ועצומים על חשבון המסכנים והרעבים לפת לחם. אם כך, אשמה קשה מוטלת כאן על יהורם המלך. מדובר אפוא במלך רשע, שניצל בציניות את המצוקה של עבדי ה' ונביאיו, ומילא את אוצרו הפרטי בהון רב.

האם ניתן להוכיח עוד את הטענה שהנושה הוא יהורם? נראה להציע לכך כמה ראיות. תחילה, כפי שאמרנו לעיל, לא מסתבר שאחאב או בנו יהורם לא ידעו על מעשיו של עובדיהו. לכן, סביר להניח שכן המלך הרשע ניצל זאת לטובתו האישית. שנית, נשים לב לאופן שבו פונה האלמנה אל אלישע: "וְאִשָּׁה אַחַת מִנְּשֵׁי בְנֵי הַנְּבִיאִים צָעָקָה אֶל אֱלִישָׁע". מדוע צעקה האישה? ומדוע דווקא לאלישע? מסתבר שה"צעקה" הייתה דרך מיוחדת לפנות אל המלך כאשר נעשה לאדם עוול שלא בא על תיקונו בדרכים הרגילות. לעיתים נהג המלך להסתובב בין נתיניו, ולעיתים פנו אליו אנשים ב"צעקה" כדי שיטה אליהם את אוזניו וליבו ויפתור את בעיותיהם. צעקה זו עקפה את מערכת המשפט הרגילה והבירוקרטיה המקובלת, שאך לעיתים נדירות אפשרו לאזרח מן השורה להגיע אל המלך עצמו. מצינו בתנ"ך כמה פעמים צעקות מעין אלו, שתיים מהן כוונו כלפי יהורם. הפעם הראשונה היא: "וַיְהִי מִלֶּךְ יִשְׂרָאֵל עִבְרַת עַל הַחֲמָה וְאִשָּׁה צָעָקָה אֵלָיו לֵאמֹר הוֹשִׁיעָה אֲדָנִי מִמֶּלֶךְ".³⁹ הפעם השנייה הייתה כאשר נטשה את ביתה לשבע שנים ועברה לגור בארץ פלשתים: "וַיְהִי מִקְצֵה שְׁבַע שָׁנִים וַתָּשָׁב הָאִשָּׁה מֵאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וַתֵּצֵא לְצִעֶק אֶל הַמֶּלֶךְ אֶל בֵּיתָה וְאֵל שְׂדֵהָ".⁴⁰

בשני המקרים מגיעות נשים אל המלך יהורם וצועקות לעזרה על עוול נורא שנעשה להן. בשניהם יהורם הזדהה באופן עמוק עם צערן, ובמקרה השני, שבו היה יכול לסייע, אף דאג להשיב לאישה השונמית את ביתה, את השדה וגם את שווי התבואות של כל אותן שנים שבהן שהתה בארץ פלשתים. ואם נשאל מדוע במקרה דנן לא פנתה האלמנה אל יהורם המלך לבקש עזרה? מדוע היא פנתה דווקא לאלישע הנביא? וכי אלישע אמור לפתור את בעיותיהם של בעלי החובות, שמן הסתם היו רבים כאלו בישראל לאחר שנות הרעב בימי אליהו?

התשובה של חז"ל מיישבת זאת היטב משני היבטים. ביחס ליהורם, ברור שלא ניתן לפנות אליו בנוגע לעוול, כאשר הוא עצמו עושה העוול, והוא שבא לגבות בריבית דריבית את חובותיו – ילדיה של האישה. באין מושיע לה, היא פונה בייאוש אל הנביא אלישע בתקווה שסייע לה לנוכח העוול הגדול שנעשה לה. אלישע, ששמו מבטא היטב את ייעודו להושיע ולעזור, אכן נענה למצוקתה ומחולל את נס השמן. אולם לא פחות מכך, היא פונה אל אלישע כמי שחייב לה באופן

³⁹ מלכים ב' ו, כו.

⁴⁰ מלכים ב' ה, ג-ד.

אישי. כפי שכתבנו לעיל, סביר להניח שגם אלישע נאלץ להיחבא במערה, וניזון במשך שלוש השנים מידי של עובדיה. הייתכן שאלישע יוכל לאטום ליבו ולעצום עיניו מן העוול שנעשה לאלמנתו של מי שהצילו בשנים של שלטון איזבל? בדרך זו ניתן לפרש גם את תגובת אלישע לדברי האישה, ויפה תיאר זאת הרב סמט (אף שלאחר מכן דחה את הפירוש הזה, כפי שציינו לעיל): "וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֲלִישֶׁע מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ". אלישע פונה אל האישה כחייב לגמול עימה על הטובה שהיטיבה היא ואישה עם בני הנביאים. לפיכך הוא שואל 'מה אעשה לך' – כיצד אשיב על טובתך וטובת אישך, שהביאה את משפחתך לידי כך".⁴¹

זאת ועוד, פירוש חז"ל זה מבאר היטב את סיבת הכעס הרב שהפנה אלישע כלפי יהורם בכמה מצבים, שבהם לכאורה לא היה לאותו כעס הסבר מניח את הדעת. ראינו שבזמן המלחמה עם מישע מלך מואב אלישע הטיח ביהורם דברים נוקבים: "וַיֹּאמֶר אֲלִישֶׁע אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מַה לִּי וְלָךְ לָךְ אֶל נְבִיאֵי אֲבִיךָ וְאֶל נְבִיאֵי אִמֶךָ".⁴² וקשה, מדוע אלישע האשים את יהורם בחטאי אביו ואימו? וכי הוא אחראי לחטאי הוריו? אולם לפי דרשת חז"ל שלעיל, אלישע ידע בדיוק מה חלקו של יהורם במעשי אחאב ואיזבל. הוא ניצל את ההזדמנות לגרוף לעצמו רווח אישי על חשבוננו של עובדיהו הצדיק ירא ה'. לולי יהורם היה שותף לרעה, אלישע לא היה מטיח בו דברים כה קשים ורואה במלכותו המשך ישיר למלכות אביו ואימו הרשעים. לכן טען הנביא כלפיו שעתה עליו לפנות אל נביאי אביו ואימו ולא אל נביאי ה', שכן בזמן שהוריו רדפו את נביאי ה' וטיפחו את נביאי הבעל והאשרה, הוא ניצל את המצב כדי להעשיר את עצמו.

גם בהמשך נראה שאלישע מתח ביקורת קשה על יהורם, כאשר הלה שלח שליח לפגוע בו: "וְהוּא אָמַר אֶל הַזְּקֵנִים הַרְאִיתֶם כִּי שָׁלַח בֶּן הַמְּרִצִּים הַזֶּה לְהַסִּיר אֶת רֹאשִׁי".⁴³ הטחת הדברים הקשים הללו ביהורם מפי אלישע, שהיה נביא של חסד, טומנת בחובה רמז לכעסו הכללי כלפי יהורם. אף שיהורם לא רצח בעצמו את נביאי ה', הוא גרף רווחים מהמצב הקשה, ועובדה זו מכעיסה את הנביא.

אחריותו של יהורם לעוול באה לידי ביטוי גם בנבואת הנביא שבא למשוך את יהוא למלך תחת יהורם: "וְהִפִּיתָה אֶת בֵּית אַחְזָב אֲדֹנֶיךָ וְנִקְמְתִי דָמֵי עֲבָדֵי הַנְּבִיאִים וְדָמֵי כָל עֲבָדֵי ה' מִיַּד אִיזָבֵל".⁴⁴ מי כלולים ב"בית אחאב" שאותם צווה יהוא להכות? בראש ובראשונה יהורם מלך ישראל. עיקר העונש למשפחת המלוכה יבוא בגלל "דָּמֵי עֲבָדֵי הַנְּבִיאִים וְדָמֵי כָל עֲבָדֵי ה' מִיַּד אִיזָבֵל". ושוב, יש לשאול כמה אשם יהורם? ומדוע יש לתלות את עוון האם איזבל בבן יהורם? התשובה היא שהוא ניצל את המצב כדי להלוות בריבית ועל כך נענש באופן קשה ביותר.

ייתכן שאשמתו של יהורם היא סיבה נוספת, ואולי אף המרכזית, שגרמה למצב שאליו נקלעו שלושת הצבאות בדרכם אל מואב. הצבאות נקלעו למצוקה קשה, שאימה להפילם בחרב ובצמא לפני מישע מלך מואב. מה הסיבה למצוקה זו? נראה שיש כאן עונש, או לפחות איתות משמיים, על חלקו של יהורם בעוון הוריו ויחסם אל נביאי ה'. ונראה שיש פה מידה כנגד מידה: הצמא למים בזמן מלחמה גרם ליהורם להפנים את משמעות היות האדם נתון בשתי סכנות חיים בר זמנית, בדיוק כפי שחשו נביאי ה' שבנוסף לבצורת ולרעב הכללי היו צריכים לברוח מפני הוריו אחאב ואיזבל.

⁴¹ הרב סמט (לעיל הערה 33).

⁴² מלכים ב' ג, יג.

⁴³ מלכים ב' ו, לב.

⁴⁴ מלכים ב' ט, ז.

דרשת חז"ל על חטאו של יהורם כלפי אשת עובדיהו כנושה אכזרי מסבירה באופן המניח את הדעת גם את ההערכה הכללית המורכבת של הכתוב על יהורם שראינו בראשית המאמר. התבוננות בדרכו תגלה שהיו בו הרבה צדדים טובים. הוא הסיר את מצבת הבעל שעשה אביו; נענה בהזדהות עמוקה לנשים עלובות שבאו אליו בצעקה לעזרה; קרא בהתרגשות לה' בבקשה לישועה במלחמה; ועשה עוד מעשים טובים כפי שנראה בהמשך המאמר. אם כן, מדוע בדרשת חז"ל יהורם מתואר כאכזרי חסר לב, שעשה עוול לאישה אלמנה מבני הנביאים ללא כל רגש אנושי? ניתן להבין שיותר ממה שחז"ל רצו לבקר את יהורם, הם רצו שנבחין בתהליך התשובה והתיקון שהוא עשה. בטרם החל למלוך הוא היה רשע גמור, ועם התמנותו למלך החל בתהליך מסוים של תשובה. תחילת התשובה היא בקריאתו אל ה' מתוך מצוקת הצמא. ואל יהי הדבר קל בעינינו. בנה של איזבל הרשעה, הרודפת עד חורמה את נביאי ה', קורא אל ה' בעת צרתו ומקבל לחלוטין את מרותו של הנביא. זו גם הסיבה שנבואת אלישע לצבאות הלוחמים נגד מואב הייתה לטובתם. אלישע אומנם הטיח ביהורם דברי תוכחה, אך הוא גם ראה את תחילת התיקון של יהורם כבר אז בראשית דרכו כמלך.

ה. נס פך השמן

כעת נתבונן במהות הנס שעשה אלישע לאישה האלמנה:

וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֵלִישָׁע מָה אֶעֱשֶׂה לָךְ הַגִּידִי לִי מָה יֵשׁ לָךְ בַּבַּיִת וַתֹּאמֶר אֵין לְשִׁפְחָתְךָ כֹּל בַּבַּיִת כִּי אִם אֶסוּף שֶׁמֶן. וַיֹּאמֶר לְכִי שְׂאֲלִי לָךְ בָּלִים מִן הַחוּץ מֵאֵת כָּל שְׂכַנֶּיךָ בָּלִים רַקִּים אֶל תִּמְעִיטִי. וַכֹּאת וְסָגַרְתְּ הַדֶּלֶת בְּעֶדְךָ וּבְעֵד בְּנֶיךָ וַיִּצְקֶתָ עַל כָּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה וְהִמָּלֵא תִסִּיעִי. וַתֵּלֶךְ מֵאֵתוֹ וַתִּסְגֹּר הַדֶּלֶת בְּעֶדְהָ וּבְעֵד בְּנֶיהָ הֵם מִגִּשִׁים אֵלֶיהָ וְהִיא מֵיִצְקֶת מוֹצֶקֶת. וַיְהִי כִמְלֵאת הַכֵּלִים וַתֹּאמֶר אֵל בְּנֵה הַגִּישָׁה אֵלַי עוֹד כְּלִי וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֵין עוֹד כְּלִי וַיַּעֲמֵד הַשֶּׁמֶן. וַתָּבֵא וַתִּגְדַּל לְאִישׁ הָאֵלֶּהִים וַיֹּאמֶר לְכִי מְכִרִי אֵת הַשֶּׁמֶן וְשִׁלְמִי אֵת נְשִׁיךָ וְאֵת וּבְנֶיךָ תַחֲיִי בְנוֹתָ.⁴⁵

מדוע אלישע שאל את האישה "מה יש לך בבית"? וכי לא יכול היה לחולל נס ללא אסוך השמן שמצאה בביתה? מבין המפרשים יש שהדגישו שמאז בריאת העולם "יש מאין", נס יכול להתרחש רק במסגרת של "יש מיש". כך כתב רמב"ן בביאורו למהות לחם הפנים:

שזה סוד השולחן, כי ברכת ה' מעת היות העולם לא נברא יש מאין, אבל עולם כמנהגו נוהג, דכתיב: "וירא אילוהים את כל אשר עשה והינה טוב מאוד" (בראשית א, א). אבל כאשר יהיה שם שורש דבר תחול עליו הברכה ותוסיף בו, כאשר אמר אלישע: "הגידתי לי מה יש לך בבית" (מלכים ב' ד, ב), וחלה הברכה על "אסוך שמן" (שם) ומילאה כל הכלים; ובאליהו: "כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר" (מלכים א' יז, טז). וכן השולחן בלחם הפנים –

⁴⁵ מלכים ב' ד, א–ז.

בו תחול הברכה וממנו יבוא השובע לכל ישראל. ולכך אמרו: "כל כוהן שמגיעו כפול – אוכל ושבע" (בבלי, יומא לט ע"א).⁴⁶

וכן כתב אברבנאל: "הנביא שאלה מה יש לך בבית, לפי שהיה מנהג הנביאים לסמוך הנס על דבר מה כדי שלא יהיה בריאת יש מאין".
 בדומה לכך מופיע בספר הזוהר, אך שם יש דגש נוסף, עקרוני מאוד בשיטת הזוהר, ולפיו הברכה מלמעלה חייבת להתחיל במעשה מלמטה, "באתערותא דלתתא אשתכח אתערותא לעילא":

אבל באתערותא דלתתא אשתכח אתערותא לעילא דהא לא אתער לעילא עד דאתער לתתא וברכאן דלעילא לא משתכחי אלא במה דאית ביה ממשא ולא איהו ריקניא מנלן מאשת עובדיהו דאמר לה אלישע (מלכים ב ד) הגידי לי מה יש לך בבית, דהא ברכאן דלעילא לא שריין על פתורא ריקניא ולא באתר ריקניא, מה כתיב ותאמר אין לשפחתך כול בבית כי אם אסוך שמן, מאי אסוך, אלא א"ל שיעורא דהאי משחא לאו איהי אלא כדי משיחת אצבעא זעירא, אמר לה נחמתני דהא לא ידענא היאך ישרון ברכאן דלעילא בדוכתא ריקניא אבל השתא דאית לך שמן דא הוא אתר לאשתכחא ביה ברכאן.⁴⁷

תרגום: בהתעוררות שלמטה נמצאת ההתעוררות שלמעלה, שהרי לא מתעורר למעלה עד שלא מתעורר למטה, והברכות שלמעלה לא נמצאות אלא במה שיש בו ממשות ולא במקום ריקני. מניין? מאשת עובדיהו דאמר לה אלישע (מלכים ב' ד, ב) הגידי לי מה יש לך בבית, שהרי הברכות שלמעלה לא שורות על שולחן ריקני ולא במקום ריקני. מה כתוב: ותאמר אין לשפחתך כול בבית כי אם אסוך שמן, מהו אסוך? אמרה לו: להשיעור השמן יהי אפילו כדי משיחת אצבע קטנה. אמר לה: ניחמתני, כי לא ידעתי איך תשרה הברכה במקום ריקני, אבל עתה שיש לך שמן זה, הוא המקום להימצא בו הברכה.

שני כיווני פרשנות אלו, רמב"ן ואברבנאל מצד אחד והזוהר מצד אחר, מתחברים לנקודה אחת: משמעות הנס והברכה היא הגדלת המציאות ולא יצירה של יש מאין. וזאת, משתי בחינות: הן מבחינת העצם שבו נעשה הנס, והן מצד האדם שבעבורו נעשה הנס. בשתיהן צריכה להיות מציאות מסוימת שתהיה בבחינת כלי, שאליו יבוא השפע; מתוך הכלי הברכה תוכל לחול. רד"ק בפירושו על המקום מביא מעין מדרש אגדה ממקור שהיה לפניו, המכונה "תרגום של תוספתא":

⁴⁶ רמב"ן, שמות כה, כד.

⁴⁷ זוהר כרך א (בראשית), פרשת לך לך, פח ע"א. בדומה לזה פירש ר' מנחם ריקנאטי, שמות כה: "כבר עוררתי כי צריך להמציא מקום למטה שבו תחול הברכה מלמעלה, כי אין הברכה של מעלה חלה על דבר ריקם, ואיה לדבר (מלכים ב' ד, ב) הגידי לי מה יש לך בבית, דהא אין מברכין על שולחן ריקם, שאם אין יסוד למטה אין עניין של מעלה חלה בו".

בתרגום של תוספתא עוד מאתן ושתין וחמשא זמנין צווחת איתת עובדיה כהאי גוונא ולא הווה משגח ולא ידעה מה למעבד עד דאזלא לבי קיבריה וצווחת דחלא דה' דחלא דה' ואשתמע לה קלא מביני מיתאי מאן הדין דחלא דה' דקא בעית ארבעה איקרו דחלא דה' אברהם ויוסף ואיוב ועובדיה אותיבה ואמרה לא בעינא אלא האי דכתיב ביה דחלא דה' לחדא וכד אודעוה קבריה הווה קא מתפלשא בקבריה וקא צווחת ואמרה מרי מרי היכא רוחצניך לי בשעתא די דמכתא ודמותא כד אמרית לך למאן את שביק לי וית תרין בניי ואתיבתי דרבון דעלמא רחצן לי ואמרת לי שבוק יתמך ואנא אקיימינון וארמלתך עליי תתרחץ וכדו לא נהשכח משזיב ויתמי נמי צווחי ואמרי קבלן אבא קבלן אבא אתיב עובדיה ואמר לה זילי לגבי אלישע בפורתא דמשחא דאשתאיר גביך ולברכיך ביה דאנא כי אטמרתניהו למאה נביאיא וזנתיהו במערתא בלחמ' ובמיא לא איטפיין בוציניה דמשחא מינייהו לא ביממא ולא בליליא לידכר ליה נבייא מילי דידי לקודשא בריך הוא וישלים לכו מאן דאוזפיניה דהכי אמר קרא דמוזיף למרי עלמא ה' כל מאן דרחים על עניא ועל מסכינא ובכך אזלת ואודעתיה לאלישע כולי האי.⁴⁸

תרגום: עד מאתיים שישים וחמש פעמים צווחה אשת עובדיה ולא היה מי שהשגיח בה, ולא ידעה מה לעשות. עד שהלכה לקברו, וצווחה: ירא ה' ירא ה', ונשמע לה קול מבין המתים, מי הוא ירא ה' שאת רוצה, ארבעה נקראים יראי ה': אברהם ויוסף ואיוב ועובדיה! השיבה ואמרה, איני רוצה אלא אותו שכתוב בו ירא ה' לחוד. וכאשר הודיעו לה קברו, הייתה מתפלשת בקברו וצווחה ואמרה: אדון אדון היכן ביטחונך אליי, בשעה שהיה מכות ומוות, וכאשר אמרתי לך למי אתה עוזב אותי ושני בניי! והשבתי שריבון העולם אני בוטח בו, ואמרת לי עוזב יתומך אני אחיה, ואלמנותיך עליי יבטחו. ועתה איני רואה ישועה! והיתומים באו גם כן וצווחו קובלים אנחנו עליך אבא קובלים אבא! השיב עובדיה ואמר לה, לכי אל אלישע, והמעט השמן שהשארתי אצלך, שיברך אותו. כי כאשר החבאתי את מאה הנביאים, וזנתי אותם במערה בלחם ומים, לא הסרתי מהם אור של שמן לא ביום ולא בלילה. יזכור לי הנביא הדברים שלי לפני הקדוש ברוך הוא וישלם לכם מה שהלוותים. כי כך נאמר: שמלווה לבורא העולם ה', כל מי שמרחם על עניים ועל מסכנים. ובכך לכי והודיעי לאלישע כל זאת.

⁴⁸ רד"ק, מלכים ב' ד, א. נוסח שונה במעט ומקוצר מובא בוהר חדש, ב, מגילת רות, לח ע"ב "רבי אלכסנדר פתח ואישה אחת מנשי בני הנביאים צעק' אל אלישע וגו' (מלכים ב' ד) תמן תנינן דא אשת עובדיהו וממונה היה על בית אחאב מלך ישראל ובשעה שהלך עובדיהו אצל אליהו הכיר בו אלישע. ואי תימא אלישע לא שמש לפניו עדיין. כבר היה משמש [ואין] מוקדם ומאוחר. ועל כן כתיב ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה' דוודאי הכיר בו אלישע מאותה שעה [ולזה] צעקה אל אלישע. באותה שעה שמת עובדיהו מת אחאב ומלך יהורם בא לקחת את שני ילדיו. מה עשתה הלכה גועה צועקת ובוכה לבית הקברות עמדה על קברו וצעקה ירא אלוהים כך וכך עושים ליתומך. אמרו ליה לעובדיהו הרי איתתך (ס"א אילתך) עומדת וצועקת ובוכה על קברך. מה עשה הלך לו אצל חזקיהו אמר ליה דיי בעולם הזה. הלך לו אצל האבות אמר כך וכך יש לי. אמרו לו כבר שמענו צעקותיה לך אצל אלישע הנביא. אדהכי חזרה גועה וצועקת על קברו אמר לה אי ענייה לכי אצל אלישע [והוא ייתן לך עצה מיידי] הלכה אצל אלישע.

לדעתי התוספתא הזאת באה להוסיף צד משמעותי מאוד בהבנת מעשהו הגדול של עובדיה. כדי לעמוד עליו, יש לשאול תחילה מדוע התוספתא מוסיפה שעובדיהו סיפק לנביאים גם שמן למאור, דבר שלא מצוין במפורש בכתוב?

1. תופעת "בני הנביאים" בתקופת יהורם

אם נתבונן במבט רחב על תקופת הינבאותו של אלישע ומלכותו של יהורם, נגלה תופעה מוזרה: דווקא בתקופה זו, שלהי תקופת אחאב ותקופת בנו יהורם, אנו מוצאים פריחה חסרת תקדים של הנבואה בישראל. מתוך סיפורי אלישע עולה בכירור שבני הנביאים היו מצויים בערים רבות בישראל שתחת שלטונו של יהורם. הדברים מפורשים בכמה מקורות החושפים זאת ונעמוד עליהם. אנו מוצאים נביאים בבית אל: "וַיֵּצְאוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר בֵּית אֵל אֶל אֱלִישֶׁע";⁴⁹ ביריחו: "וַיִּגְשׁוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר בִּירִיחוֹ";⁵⁰ ובגלגל: "וַאֲלִישֶׁע שָׁב הַגְּלִגְלָה וְהִרְעֵב בְּאֶרֶץ וּבְנֵי הַנְּבִיאִים יוֹשְׁבִים לִפְנֵי וַיֹּאמְרוּ לְנַעֲרוֹ שְׁפֹת הַסֵּיר הַגְּדוֹלָה וּבִשָּׁל נֶזֶד לְבְנֵי הַנְּבִיאִים".⁵¹ הביטוי "יושבים לפניו" מתכוון ללא ספק לתאר את בני הנביאים היושבים לפני אלישע, כתלמידים לפני רבם. אלישע המתיק להם את המאכל שהיה רע, ומייד לאחר מכן עשה נס נוסף:

וַאֲשֶׁר בָּא מִבְּעַל שְׁלֹשָׁה וַיָּבֵא לְאִישׁ הָאֵלֶּהִים לֶחֶם בַּפּוֹרִים עֶשְׂרִים לֶחֶם שְׁעָרִים
וְכַרְמֶל בְּצִקְלָנוֹ וַיֹּאמְרוּ תֵן לָעָם וַיֹּאכְלוּ. וַיֹּאמְרוּ מִשְׁרָתוֹ מָה אֵתָּן זֶה לְפָנָי מֵאֵה אִישׁ
וַיֹּאמְרוּ תֵן לָעָם וַיֹּאכְלוּ כִּי כֹה אָמַר ה' אֲכַל וְהוֹתֵר. וַיֵּתֵן לְפָנֵיהֶם וַיֹּאכְלוּ וַיּוֹתֵרוּ
כַּדְּבַר ה'.⁵²

בצדק פירש אברבנאל שגם פרשה זו עוסקת בחבורה שתוארה בפסוקים שקדמו, המורכבת מבני הנביאים – תלמידיו של אלישע. הסיפור שלפנינו חושף כמות גדולה מאוד של תלמידים, "מאה איש", היושבים לפניו בגלגל, זאת מלבד בני הנביאים שבבית אל וביריחו. על מספר הנביאים המצויים ביריחו ניתן לעמוד דרך שני מקורות נוספים. הראשון הוא מזמן עלייתו של אליהו השמימי, שם מסופר שרבים מהם הולכים ורואים מרחוק את אליהו ואלישע הולכים לירדן: "וַחֲמִשָּׁים אִישׁ מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים".⁵³ מהמקור הבא ניתן לעמוד בעיקר על התרחבותם הגדולה ביריחו:

וַיֹּאמְרוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים אֵל אֱלִישֶׁע הִנֵּה נָא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָנֹחֵנוּ יוֹשְׁבִים שָׁם לְפָנֶיךָ
צַר מִמֶּנּוּ. גִּלְכָה נָא עַד הַיַּרְדֵּן וְנִקְחָה מִשָּׁם אִישׁ קוֹרָה אַחַת וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שָׁם מָקוֹם
לְשֹׁבֵת שָׁם וַיֹּאמְרוּ לָכוּ.⁵⁴

השוורות מתמלאות עד כדי כך, עד שהם נאלצים להרחיב את גבולם. הדבר מפליא, בעיקר לאור העובדה שההתיישבות ביריחו החלה לפני זמן מועט יחסית, כאשר חיאל בית האלי בנה את המקום

⁴⁹ מלכים ב' ב, ג.

⁵⁰ שם, ה.

⁵¹ מלכים ב' ד, לח.

⁵² שם, מב–מד.

⁵³ מלכים ב' ב, ז.

⁵⁴ מלכים ב' ו, א–ב.

בתקופת אחאב. מסתבר שבני הנביאים הצטרפו אל המקום הזה אחרי בנייתו אף שמלכתחילה הוא נבנה נגד רצון ה'. נציין שהמושג "בני הנביאים" מופיע במקרא כמעט רק בהקשר של תקופה זו. כך אנו קוראים בשלהי ימיו של אחאב: "וְאִישׁ אֶחָד מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים אָמַר אֶל רְעֵהוּ... וַיִּמָּצָא אִישׁ אֶחָד".⁵⁵ גם האיש "האחר" היה מבני הנביאים, ולכן נענש על שלא נענה לציווי חברו הנביא ששמע מפי ה'.

מכל המקורות הללו, שאינם מתארים במפורש את פריסת בתי המדרש של בני הנביאים בארץ, אלא היא עולה רק אגב סיפורי אלישע, אנו רואים שהייתה פריחה עצומה של מוסד הנבואה בישראל בתקופת אלישע הנביא ויהורם מלך ישראל. בתי המדרש שמקומם כתוב במפורש, חושפים מן הסתם רק חלק מבתי המדרש הפעילים של בני הנביאים.⁵⁶ למי ניתן לייחס את הפריחה העצומה של הנבואה, דווקא תחת שלטונם של אחאב, אחזיהו בנו, ובעיקר יהורם בן אחאב? ארבעה אישים אחראים לשינוי העצום: אליהו הנביא, עובדיהו אשר על הבית, אלישע הנביא ואף יהורם מלך ישראל. לענייננו, לעובדיהו היה תפקיד מרכזי במהלך העצום הזה, מאחר שהוא הציל תוך כדי סיכון ממשי מאה בני נביאים ודאג לכל מחסורם בזמן שריחפה עליהם סכנת הרעב, ובעיקר הסכנה מפני ידה הארוכה של איזבל המרשעת, שרדפה את נביאי ה' עד חורמה.

התוספתא המובאת ברד"ק, מתארת בצורה מרשימה את המהפכה שעשה עובדיה. השמן, שמסמל כמובן את החכמה והתורה – "כי נר מצווה ותורה אור"⁵⁷, כדוגמת המנורה שבמקדש, אפשר לנביאים שהתחבאו במערה ללמוד, להתגבש ולהתפתח דווקא בתנאים של בידוד מהעולם החיצוני. באותם הימים, הם היו כמו רבי שמעון בר יוחאי ובנו במערה (כמובן, ניתן לומר להפך: רשב"י ובנו היו כבני הנביאים...), שכל צורכיהם סופקו, ואף אור ניתן להם כדי שיוכלו ללמוד תורה ונבואה. הזכות הגדולה של ההצלה נרשמה לזכותו של עובדיה. דווקא התקופה הזאת אפשרה לחבורת הנביאים להתאחד וללמוד הרבה יותר מאשר בחיים "הרגילים", שבהם מן הסתם לא התכנסו בכל יום בשל צורכי הפרנסה והקיום של משפחותיהם.

נראה שזוהי מה שמסמל הנס שחולל אלישע, ובכך טמונה התשובה לשאלת "בני הנביאים" שבה פתחנו פרק זה. אלישע לקח מעט שמן ובירכו שירבה וירבה "עד בלי די", בדיוק כפי שמעט הנביאים שנתרו, המשיכו בחייהם המיוחדים את הכשרתם לנבואה. מעט השמן, שאפשר לנביאים ללמוד ולשרוד במערות, הגדיל באופן חסר תקדים את מספר הנביאים בישראל. כשם שמעט השמן התרבה, כך הנביאים המעטים את כוחם והרבו את שורותיהם בצורה מרשימה אחרי צאתם מן המערה. למעשה, גם אלישע עצמו חב את חייו ואת הכשרתו לנבואה לעובדיהו, שדאג לצרכיו הגופניים והרוחניים.

ובחזרה לנושא הפרק דמותו של יהורם בן אחאב. נראה, שהפריחה העצומה של בתי המדרש לנביאים ובני הנביאים בתקופתו, לא התרחשה למרות שלטונו של המלך יהורם, אלא דווקא בזכות שלטונו שהגיע להכרה בהירה בה' ובנביאיו.

ז. הרעב בשומרון

⁵⁵ מלכים א' כ, לה.

⁵⁶ תיאור זה מתייחס לבני הנביאים שהיו בישראל באותם ימים. אם נתבונן על המציאות ביהודה בזמן שלטונו של יהושפט, הדברים היו מרשימים הרבה יותר.

⁵⁷ משלי ו, כג.

וַיְהִי אַחֲרָיו כִּן וַיִּקְבֹּץ בֶּן הַדָּד מֶלֶךְ אָרָם אֶת כָּל מַחְנֵהוּ וַיַּעַל וַיִּצַר עַל שְׁמֵרוֹן. וַיְהִי רָעַב גָּדוֹל בְּשְׁמֵרוֹן וַהֲגָה צָרִים עָלֶיהָ עַד הָיְתָה רֹאשׁ תְּמוֹר בְּשָׁמְנִים כֶּסֶף וְרִבְעֵה הֶקֶב חֲרִייוֹנִים דְּכִזְוִיִּים בַּחֲמֹשֶׁה כֶּסֶף. וַיְהִי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עֶבֶר עַל הַחֲמָה וְאִשָּׁה צָעֵקָה אֵלָיו לֵאמֹר הוֹשִׁיעָה אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ. וַיֹּאמֶר אֵל יוֹשֻׁעַף ה' מֵאִין אוֹשִׁיעַף הָמֵן הַגֶּרֶן אוֹ מִן הַיֶּקֶב. וַיֹּאמֶר לָהּ הַמֶּלֶךְ מַה לָּךְ וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַזֹּאת אָמְרָה אֵלַי תְּנִי אֶת בְּנֶךָ וְנֹאכְלֵנוּ הַיּוֹם וְאֵת בְּנֵי נֹאכְלָהוּ וְאָמַר אֵלֶיהָ פְּיוֹם הָאֲחֵר תְּנִי אֶת בְּנֶךָ וְנֹאכְלֵנוּ וַתַּחֲבֹא אֶת בְּנָהּ. וַיְהִי כִשְׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶת דְּבָרֵי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וְהוּא עֶבֶר עַל הַחֲמָה וַיֵּרָא הָעַם וַהֲגָה הַשֶּׁק עַל בְּשָׂרוֹ מִבֵּית.⁵⁸

המקרה מזעזע עד מאוד. הרעב כה גדול בשומרון בעקבות המצור של מלך ארם, עד שאנשים אוכלים את בשר בניהם ובנותיהם. במצב נורא זה מתממש העונש שמפניו שהזהירה התורה בפרשת בחוקותיי: וְאֶכְלֹתֶם בָּשָׂר בְּנֵיכֶם וּבָשָׂר בְּנֹתֵיכֶם תֹּאכְלוּ.⁵⁹ יהורם מלך ישראל לא הסתגר בארמונו. הוא יצא אל העם, פקד את לוחמיו שעל החומה ורצה לראות כמו עיניו את מצוקת בני עמו. כאשר פנתה אליו האישה בצעקה וזעקה מדם ליבה "הושיעה אדוני המלך!", המלך הגיב: "וַיֹּאמֶר: אֵל יוֹשֻׁעַף ה' מֵאִין אוֹשִׁיעַף הָמֵן הַגֶּרֶן אוֹ מִן הַיֶּקֶב". מה פירוש המילים "אל יושיעך ה'?" כך פירש ר' יהודה קיל בדעת מקרא: "אל תדברי כדברים האלה, כי רק ה' יכול להושיעך, ואילו אני מאין אושיעך?". כלפי בקשת האישה שהמלך יושיע אותה, המלך השיבה שרק ה' יכול להושיעה ולא הוא. כך גם עולה מדברי הפסיקתא: "אמר לה: האלוהים אני".⁶⁰ נוסף על כך, ההפרדה בין המילה "אל" להמשך הפסוק, מזכירה את דברי יהורם כלפי אלישע במלחמה עם מואב: "וַיֹּאמֶר לוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵל פִּי קָרָא ה' לְשִׁלֶּשֶׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב".⁶¹ את פסוק זה פירשו רוב המפרשים כדברי התרגום ובצדק, שהכוונה היא "אל תאמר כך".

התיאור המזעזע של אכילת הילדים גרם למלך להגיב ברגש עז, והוא מיהר לקרוע את בגדיו לנוכח המצב שבו שרוי עמו. משקרע את בגדיו, העם הבחין לפתע שאף שמבחוץ היה המלך לבוש בגדי מלוכה מפוארים, הרי שעל בשרו היה לבוש שק. למלך הזה יש לב! הוא אינו יכול להישאר בשגרת יומו כאשר עם ישראל סובל. הדבר המדהים הוא שיהורם הביא על עצמו ייסורים, ואולי אף צם, מבלי שאף אחד ידע זאת. וכך כתב אברבנאל:

כי היה נראה שעשה תשובה ושהיה מקבל על עוונותיו בגופו ייסורין, והוא השק שהיה על בשרו מבפנים, ומפני כבוד המלכות היה מלובש בגדיו מלמעלה כדי שלא יראה אדם מה למטה אם לא שיראו אותו אז בשעת קריעתו.

⁵⁸ מלכים ב' ו, כד-ל.

⁵⁹ ויקרא כו, כט. וכן במגילת איכה: "יְדֵי נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת בְּשָׁלוֹי יִלְדִיָּהוּ" (איכה ד, י). חשוב לציין, שאין הכוונה שהם הרגו את בניהם ובישלו אותם, אלא שבניהם מתו כתוצאה מהרעב, ואחרי מותם הם ביקשו לבשל בשר בניהם.

⁶⁰ פסיקתא רבתי (איש שלום), פסקה כט. וכך גם נראה שפירשו המצודות דוד ומלבי"ם. אלא שחידושו של ר' יהודה קיל הוא שהוא מפריד בין המילה "אל", ומפרשה "שלא תאמר כך להמשך הדברים". פירוש זה משנה את המבנה התחבירי של הפסוק, ולמעשה אינו תואם את טעמי המקרא, שלא יוצרים הפרדה בין המילים. עם זאת, הוא תואם את פירושה של המילה זו כפי שמובא בפסוק אחר לקמן, שם כל המפרשים פירשו כך.

⁶¹ מלכים ב' ג, יג.

וכן ביאר מלבי"ם: "עד עתה היה מצפה לרחמי ה', ולכן לבש שק לתשובה תפילה".⁶² כלומר, הדבר נעשה רק בינו לבין קונו. בשונה מבני אדם שמראים עצמם כלפי חוץ כצדיקים ובפנימיותם הם רשעים, יהורם נוהג להפך ממש. אין ספק שמעשה זה חושף בפנינו טפח מאישיותו הייחודית. ייתכן שהסיטואציה הזאת מסמלת בדיוק את עניינו ומהותו של יהורם: כלפי חוץ הוא מלך רשע, אך מבפנים יש בו טוב ורחמים רבים. רבי אלעזר בגמרא הגדיל לעשות ולמד ממעשהו של יהורם הלכה למעשה:

ואמר רבי אלעזר: אין אדם חשוב רשאי לחגור שק אלא אם כן נענה כיהורם בן אחאב, שנאמר ויהי כשמוע המלך את דברי האישה ויקרע את בגדיו והוא עובר על החומה וירא העם והינה השק על בשרו".⁶³

ופירש רש"י: "יודעין הן שנענה כיהורם, יהורם רשע היה, אלא שהתענה על רעב שהיה בימיו ונענה, דכתיב: 'ויהי סאה סולת בשקל וסאתיים שעורים בשקל' (מלכים ב' ז, טז)". ר' אלעזר מכנה את יהורם "אדם חשוב", ומעמידו בשורה אחת עם יהושע בו נון, שגם ממנו למדו שם בגמרא ש"אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון".⁶⁴ גם המדרש התרשם מאוד ממעשהו של יהורם, ומוסיף אותו וכן את אביו אחאב לרשימה מכובדת של גדולי האומה שלבשו שק על בשרם:

אמר רבי איבו: משתפס יעקב אבינו את השק, דכתיב: "וישם שק במותניו" – (בראשית לז, לד) שוב לא זו מבניו. אחאב כתיב ביה: "וישם שק על בשרו" (מלכים א' כא, כז); יהורם בנו: "וירא העם והינה השק על בשרו" (מלכים ב' ו, ל); מרדכי: "וילבש שק ואפר ויזעק זעקה גדולה ומרה" (אסתר ד, א).⁶⁵

מי שרגיש ללשון חז"ל יודע שהם לא מיהרו להשוות בין אדם רשע ליעקב אבינו, אבי האומה. אחאב ויהורם בנו זכו לכך כי בשניהם יש ניצוץ טוב מאבינו הגדול יעקב, אף שבסופו של דבר

⁶² בשונה מרוב המפרשים, החיד"א בפירושו חומת אנך לא התרשם כלל ממעשהו של יהורם: "אבל לא היה לבבו שלם וחשב כי בלבישת השק סגי והעיקר עזיבת החטא ולקבל עול מלכות שמיים ועול תורה ומצוות".

⁶³ בבלי, תענית יד ע"ב.

⁶⁴ שם, וכן מגילה כב ע"ב. בשו"ת רב פעלים מצינו דיון ב"הלכות לבישת שק". השואל מבקש מר' יוסף חיים הנחיה כיצד ינהגו המתחסדים הרוצים ללבש שק כאבל על חורבן הבית, וכך הלה משיב: "מה ששאלת אם לבישת השק הוא צריך להיות רק על הבשר ממש, או אפילו ע"ג החלוק נמי שפיר דמי. תשובה: לבישת השק ודאי הוא רק על הבשר, אב"א (אי בעית אימא) קרא דכתיב במלכים א' סי' כא, וישם שק על בשרו ויצום וכו', וכן במלכים ב' סי' ו, וירא העם והינה השק על בשרו מבית, ותרווייהו הוה עבדי לבישת השק לתיקון ולכפרה. ואב"א (ואי בעית אימא) סברא שצריך שירגיש גופו צער מלבישתו שיהיו שערות השק עוקצים את בשרו, ואם ע"ג חלוקו מה הרגשה יש לגופו מן השק והרי הוא כאלו אינו. ועוד תיקון השק ותיקון האפר דמייך להדרי, והתם מפורש שצריך להניח האפר במקום הנחת תפילין שאין חוצץ בינו לבשר, וכן מפורש בדברי רז"ל בגמרא דתענית דף יד, אר"א אין אדם חשוב רשאי לחגור שק על בשרו, אא"כ נענה כיהורם בן אחאב שנאמר ויהי כשמוע המלך וכו', והינה השק על בשרו מבית". תשובה הלכתית זו מבוססת על נוהגו של יהורם בן אחאב. נציין שהרמב"ם והשולחן ערוך לא הביאו "הלכה" זו בפסקיהם, אף שאת המימרא הקודמת של ר' אלעזר ש"אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו וכו'", הם כן הביאו להלכה. מסתבר שהרמב"ם והשולחן ערוך ראו בזה דברי חסידות בלבד ולא הלכה ממש, מה עוד ששניהם השמיטו באופן עקבי ענייני סיגופים למיניהם. לעומתם, הריא"ז בפסקיו (תענית יד, אות י') הביא דין זה.

⁶⁵ אסתר רבה (וילנא), פרשה ח.

רשעים היו. אולם שוב אנו נחשפים למורכבות באישיותו של יהורם. בדיוק כמו אביו, שכנה את אליהו הנביא "עוכר ישראל" כאשר הלה מנע מעם ישראל גשם במשך שלוש שנים, כך גם יהורם כועס עתה מאוד על אלישע הנביא ומאיים להורגו: "וַיֹּאמֶר פֶּה יַעֲשֶׂה לִי אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסֵף אִם יַעֲמַד רֹאשׁ אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפָט עָלָיו הַיּוֹם".⁶⁶ כעסו של יהורם גדול, והוא האשים את אלישע הנביא שהוא האחראי לסבל הזה. מדוע חשב יהורם שאלישע אחראי לכך? רש"י (וכן רד"ק ומצודת דוד) ביאר: "שהיכולת בידו לבקש רחמים". דהיינו, יהורם סבר שבידו של אלישע לעשות נס ולהפסיק את הרעב אך משום מה הוא נמנע מלעשות זאת. יהורם ראה בזה אכזריות של הנביא, שהוא לא מתפלל ומבקש עבור דורו. לעומת זאת, ר' משה אלשיך מבאר אחרת:

אומנם הינה יראה, כי שב אל ה' היה מחמת הצרה, כי על כן ראו השק על בשרו מבית, ומרוב הדאגה אמר כה יעשה לי אלוהים, כלומר כאשר לאישה הזאת שאכלה את בנה וכה יוסיף אם יעמוד ראש כו', ונצטרף לזה כי הוא מקרוב ציווה אליו להאכיל את גדוד ארם כירה גדולה, ועתה ישראל מתים ברעב על ידי מה שאותם שהאכילו צרים על העיר, כלומר והלא טוב היה להכותם מאז והכירה גדולה ההיא יאכלו בני ישראל, על כן הטיל כעסו על הנביא שהוא עתה, ועתה אינו מבקש תיקון על ישראל עמו שאוכלים את בנייהם.

דברים אלו משתלבים יפה עם מה שראינו לעיל במפגש הראשון בין אלישע ליהורם במלחמה כנגד מואב. גם שם מחה יהורם כנגד אלישע כאשר הלה הטיח בו שילך לנביאי אמו: "וַיֹּאמֶר לוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אַל כִּי קָרָא ה' לְשִׁלְשֵׁת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב".⁶⁷ ובתרגום יונתן: "וַיֹּאמֶר לִיה מֶלֶךְ אֲדִישְׂרָאֵל בְּכַעַר לֹא תִדְכָר חוֹבֵבִין וְשִׁעְתָּא תְּהִיא בְּעֵי עֲלֵנָא רַחֲמִין". יהורם דאג באמת לעם. הדאגה הייתה גדולה כל כך, עד שמרוב ייאושו וצערו הוא אינו מצליח להבין כיצד זה אלישע, שיכול לבקש רחמים ולהושיע את העם, אינו עושה זאת. עוד יותר מכך יהורם לא היה מסוגל להבין כיצד ציווה אלישע להאכיל את הארמים, במקום לנצל את ההזדמנות שנקרתה לידם להכותם, ולהאכיל באוכל המועט את ישראל. יהורם איבד את עשתונותו ושלה שליח לפגוע באלישע:

וְאֵלִישָׁע יָשָׁב בְּבֵיתוֹ וְהַזְקֵנִים יֹשְׁבֵי אֹתוֹ וַיִּשְׁלַח אִישׁ מִלְּפָנָיו בְּטָרֶם יָבֵא הַמֶּלֶךְ אֶת אֱלִיּוֹ וְהוּא אָמַר אֶל הַזְקֵנִים הַרְאִיתֶם כִּי שָׁלַח בֶּן הַמֶּרְצָח הַזֶּה לְהַסִּיר אֶת רֹאשִׁי רֹא וְכִבֵּא הַמֶּלֶךְ סָגְרוּ הַדָּלֶת וְלַחְצָתֶם אֹתוֹ בַּדָּלֶת הַלּוֹא קוֹל רִגְלֵי אֲדֹנָיו אֲתָרִיו.⁶⁸

תגובתו של אלישע קשה, ולכאורה אינה מתאימה לו. הכיצד כינה את המלך יהורם, שכאמור עובר תהליך של תיקון ותשובה, "בן המרצח"? אלא שתגובה זו מיתוספת, כפי שביארנו לעיל, לכעס שאלישע נטר ליהורם משנים קודמות, כאשר נביאי ה' נרדפו בחרב בידי אביו ואמו ויהורם ניצל את המצב כדי להלוות בריבית לעובדיהו ולהגדיל את הונו האישי. אך לפתע המהלך הזה נמנע: "עוֹדְנוּ מִדְּבַר עַמִּים וְהִנֵּה הַמֶּלֶךְ יָרַד אֵלָיו וַיֹּאמֶר הִנֵּה זֹאת הָרָעָה מֵאֵת ה' מֶה אוֹחִיל לָהּ עוֹד".⁶⁹

⁶⁶ מלכים ב' ו, לא.

⁶⁷ מלכים ב' ג, יג.

⁶⁸ מלכים ב' ו, לב.

⁶⁹ שם, פס' לג.

מי אמר את הדברים – "הינה זאת הרעה מאת ה'" ? נחלקו בזה המפרשים. רלב"ג ומצודת דוד פירשו שזה המלאך: "אמר המלאך אל המלך הינה רעת הרעב באה היא מה' לתשלום גמול הפשעים ואם אוסיף לפשווע לשלוח יד בנביאו אם כן מה היא התקווה אשר אוחיל עוד לה' הלא לא יוסיף לרחם עוד בעבור העוון הזה ומפני כבוד המלכות תלה הדבר בעצמו". אולם רש"י, רד"ק, מלבי"ם ור"מ אלשיך ביארו שאלו דברי המלך יהורם. ר"מ אלשיך הוסיף:

ואמר הלא קול רגלי אדוניו אחריו, כלומר ולכן אל תלחצוהו כי אין זה כי אם שנתחרט על אשר אמר ובא לבטל שליחותו ולהתנצל על מאמר. וכן היה, כי עודנו מדבר עימם והינה המלאך ירד אליו ויאמר אדוניו שאחריו, הינה ידעתי כי זאת הרעה מאת ה' ואין על הנביא אשם, אך מה אוחיל לה' עוד מאשר עשיתי, כי ראו בפרסום השק על בשרו מבית שב ומחלה פני איל מה אוחיל עוד, כלומר ולכן מצערי דברתי ואין אדם נתפס על צערו.

גם כאן התגלה יהורם בצדדים הסותרים שבאישיותו. מחד גיסא, הוא לא שינה באופן מהותי את דרך אבותיו; ומאידך גיסא, הוא לא היה מסוגל לשאת את צערם של ישראל. וכשם שהלבוש שלו מבטא את דרשה ערכיות הזאת, כך גם לחיצת השליח בדלת מבטאת זאת יפה – יהורם לא בפנים ולא בחוץ; הוא עומד בתווך, בין הכוחות המפעמים בו. במדרש הגדול מובא מדרש שמתייחס ליהורם ומציג את אישיותו בצורה מורכבת אך מוגדרת ומדויקת:

"שחורה אני ונאווה" (שיר השירים א, ה) – אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: אף על פי שאני שחורה – אני נאווה. בוא וראה... אין לך מלך רשע יותר מיהורם בנו. בוא וראה מה כתוב בו: "וירא העם והינה השק על בשרו מבית" (מלכים ב' ו, ל) – כיון שראה בצרתן של ישראל, מייד לא יכול לכבוש את עצמו – אלא רשע מבחוץ וכשר מבפנים.⁷⁰

המדרש מתאר את יהורם כמי ש"ראה בצרתן של ישראל", ולכן הוא: "רשע מבחוץ וכשר מבפנים".

ח. יום בשורה הוא

"וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁע שְׁמְעוּ דְבַר ה' פֶּה אָמַר ה' כְּעַתְּ מִחֵר סָאָה סֵלֶת בְּשֶׁקֶל וְסֵאתִים שְׁעָרִים בְּשֶׁקֶל בְּשַׁעַר שְׁמָרוֹן".⁷¹ הפסוק הזה עומד בהקבלה לפסוק שפתח את הפרשייה הקודמת: "וַיְהִי רָעַב גָּדוֹל בְּשְׁמָרוֹן וַהֲנִיחָה עָלֶיהָ עַד הַיּוֹת רֹאשׁ חֲמוֹר בְּשִׁמְנֵים כֶּסֶף וְרֹבַע הֶקֶב דְּבִיּוֹנִים בְּחִמְשָׁה כֶּסֶף".⁷² בזמן הרעב המחירים של ראשי החמורים הרקיעו שחקים, ואפילו דביונים⁷³ נסחרו בחמישה כסף; ואילו ממחר הכול ישנתה וסאה סולת תהיה בשקל וסאתיים שעורים בשקל. מה גרם לנביא לנבא את הנבואה הטובה הזאת? כבר ראינו לעיל את דברי הגמרא במסכתות תענית ומגילה: "אין אדם

⁷⁰ מדרש הגדול, שמות לה, ד-ה, ד"ה זהב וכסף ונחשת (ירושלים תשט"ז, עמ' תשלון).

⁷¹ מלכים ב' ז, א.

⁷² מלכים ב' ו, כה.

⁷³ הכתיב: חרי יונים. הפירוש הפשוט הוא צואת יונים, וכך עולה מפירושי רש"י, רד"ק ורלב"ג. לפירושים נוספים עיינו ברד"ק ובדעת מקרא.

חשוב רשאי לחגור שק אלא אם כן נענה, כיהורם בן אחאב", וכהדגשת רש"י שם: "יהורם רשע היה, אלא שהתענה על רעב שהיה בימיו ונענה, דכתיב: 'ויהי סאה סולת' (מלכים ב' ז, טז)". כלומר, הסיבה שלמחרת עומד הרעב להישבר היא תעניתו ושקן של יהורם בן אחאב, ובזכות זה ענה לו הנביא.

מדברי המפרשים עולה שנבואת אלישע נאמרה בדיוק באותו מעמד שבו הסתיים האירוע הקודם. כך ביאר בקצרה מצודת דוד: "כשמוע דברי המלאך הממאן לשלוח בו יד מפחד ה', והמלאך הסכים על ידו, אמר: הינה כעת הזאת ביום מחר יהיה סאה סולת בשקל". וכן ביאר אברבנאל: "ואז השיבו אלישע (- למלאך שבא לפגוע באלישע אך נמנע מכך לבסוף): אין הדבר כמו שחשבת,⁷⁴ כי בהיותו יתברך פועל כל זאת הינה גם כן בידו התרופה כי הוא טרף וירפאנו, ולאמת זה אמר שמעו דבר השם". גם ר"מ אלשיך ממשיך בכיוון פרשני זה, והוא אף סבור שנבואה זו נאמרה בפומבי:

מייד ריחם ה' ויאמר אלישע אל המלך לפני הכול, שמעו דבר ה' כה אמר ה' כעת מחר סאה סולת וכו' ובהיות שהמלך דיבר טוב והשפיל גאוותו לבוא לרגלי איש האלוקים, ודאי שהאמין במאמרו ולא היה מפקפק כי אם השליש ולקח את שלו מתחת ידו, וכן נראה כי לכבוד הנביא ולהתנצל בא המלך אליו ולא לרעה, ממה שאומר אחר כך על השליש (פסוק יז) וירמסו אותו העם בשער וימות כאשר דיבר איש האלוקים. ברדת המלך אליו, והוא כי למה נאמר אשר דבר זה פעמיים אשר דבר איש האלוקים אשר דיבר ברדת המלך אליו.

אך הוא לתת טעם למה הענישו מוות על אשר דיבר השליש, לזה אמר כי ראה שהמלך ירד עד רגלי הנביא והאמין בו, והוא העיז פניו והכחיש נבואתו וימות כאשר דיבר איש האלוקים, ולמה היה הכעס כל כך, לזה אמר אשר דיבר השליש הנזכר ברדת המלך אל הנביא שבא לרגליו, והוא העיז פניו לכן יגדל עונשו.

המלך האמין לדברי הנביא, "ודיבר טוב והשפיל גאוותו... ולא היה מפקפק כי אם השליש" – על כן השליש נענש, אבל בזכות יהורם באה הנבואה על סיום הרעב. אולם יש לשים לב לעניין נוסף. אם מייחסים את המשפט "הנה זאת הַרְעָה מֵאֵת ה' מֵה אֹחֵיל לֵה' עוֹד" – ליהורם ולא לשליח, יש לבאר שיהורם הוא זה שלא האמין שיכול להתרחש שינוי כזה מהפכני במצב. לפי תפיסתו, שהיא כביכול "דתית", אם ה' גזר רעב – הדבר לא ניתן עוד לשינוי, ולכן הוא אינו יכול להאשים את אלישע. אף שיש להודות שמדובר בהתקדמות מבחינה דתית, ללא ספק זו תפיסה מוטעית. יהורם לא מבין ולא יודע מה כוחה של תשובה. תשובה יכולה לשנות את הגזרה. ומיניה וביה במקרה הזה, כוחה של תשובה הוכח גם כלפי יהורם עצמו. עצם ההבנה של יהורם שהרעב בא מה' ואלישע הנביא אינו אשם בזה, זו כבר התקדמות גדולה, ויש בה משום חזרה בתשובה חלקית. הבנה זו וקבלת הדין של יהורם הצליחו לשנות את הגזרה, וכבר למחרת חדל הרעב. נראה שזו גם הסיבה שבגללה אלישע הנביא מלכתחילה לא הביא גשם והפסיק את הבצורת. הנביא לא פועל מכוח עצמו, כפי שחשב יהורם כאשר רצה לפגוע בו, אלא מכוח שולחו. רצון ה'

⁷⁴ לפי אברבנאל, המלאך טען שאם ה' הביא את הרעב אז אין כל דרך לשנות זאת.

הוא שיהיה רעב כדי שיהורם ועמו ישובו בתשובה. כאשר יהורם החל בתיקון דרכו, יכול היה הנביא לנבא שהבצורת תסתיים במהרה וחיל ארם יובס. למעשה, בפרקנו מתרחש היפוך רעיוני משמעותי. יהורם סבר בתחילה שבצורת הבצורת יכולה להיפסק רק בכוח התפילה של אלישע (הבנה שבפני עצמה היא התקדמות בהכרה בנביא ה'), ולכן ביקש להמית את אלישע על שאינו מבקש רחמים ומביא גשם. אולם בסוף המאמר יסתבר שהדבר תלוי בעיקר ביהורם עצמו, ומששב בתשובה, גם אם באופן חלקי, יכולה הייתה הגזירה להשתנות ולתפילת הנביא להועיל ולסיים את הבצורת והמצור.

ט. יהורם והאישה השונמית

שיא התשובה של יהורם התרחש בסיפור האישה השונמית ויהורם:

וְאֵלִישַׁע דִּבֶּר אֶל הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִחְיָה אֶת בְּנֵהּ לֵאמֹר קוּמִי וְלִכִּי אִתִּי אֶתְּ וּבִיתְךָ וְגוּרֵי בְּאֶשֶׁר תְּגוּרֵי כִּי קָרָא ה' לְרַעֲב וְגַם כָּא אֶל הָאָרֶץ שְׁבַע שָׁנִים. וַתִּקֶּם הָאִשָּׁה וַתַּעַשׂ כְּדִבְרֵי אִישׁ הָאֱלֹהִים וַתִּלְחָךְ הִיא וּבֵיתָהּ וַתִּגְרַר בְּאָרֶץ פְּלִשְׁתִּים שְׁבַע שָׁנִים. וַיְהִי מִקְצֵה שְׁבַע שָׁנִים וַתָּשָׁב הָאִשָּׁה מֵאָרֶץ פְּלִשְׁתִּים וַתֵּצֵא לְצִעֵק אֶל הַמֶּלֶךְ אֶל בֵּיתָהּ וְאֶל שָׂדֶה. וְהַמֶּלֶךְ מְדַבֵּר אֶל גַּחְזִי נֶעַר אִישׁ הָאֱלֹהִים לֵאמֹר סִפְרָה נָא לִּי אֵת כָּל הַגְּדֹלוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלִישֶׁע. וַיְהִי הוּא מְסַפֵּר לַמֶּלֶךְ אֵת אֲשֶׁר הִחְיָה אֶת הַמֵּת וַהֲנִי הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הִחְיָה אֶת בְּנֵהּ צִעֲקַת אֶל הַמֶּלֶךְ עַל בֵּיתָהּ וְעַל שָׂדֶה וַיֹּאמֶר גַּחְזִי אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ זֹאת הָאִשָּׁה וְזֶה בְּנֵהּ אֲשֶׁר הִחְיָה אֱלִישֶׁע. וַיִּשְׂאֵל הַמֶּלֶךְ לָאִשָּׁה וַתִּסְפֹּר לוֹ וַיִּתֶּן לָהּ הַמֶּלֶךְ סָרִיס אֶחָד לֵאמֹר הָשִׁיב אֶת כָּל אֲשֶׁר לָהּ וְאֵת כָּל תְּבוּאוֹת הַשָּׂדֶה מִיּוֹם עֲזָבָה אֶת הָאָרֶץ וְעַד עַתָּה.⁷⁵

שוב אנו פוגשים ב"צעקה". הפעם זו צעקת האישה השונמית על ביתה ושדה שנגזלו ממנה בשנות הרעב כאשר הייתה בארץ פלשתים. השונמית מגיעה אל המלך "בדיוק" בזמן שגיחזי נמצא אצלו ומספר לו על המופתים של אלישע. אברבנאל מקשה על הסיטואציה הזו:

וכבר ישאל שואל: ואם מלך ישראל היה מכיר את אלישע ועשה לפניו ניסים רבים, אם בבואו על מואב כשציווה עשה הנחל גבים גבים, ומה שיעד שיתן השם את ארם בידי, ואם מה שריפא את נעמן מצרעתו כאשר בא אליו עם ספר מלך ארם, ואם כשהביא בשער שומרון סוסים ורכב וחיל כבד ממלך ארם ושאלו האכה אכה אבי, ואם מה שעשה במחנה ארם ובשליש שהמלך היה נשען על ידו כמו שנזכר, איך אם כן היה שואל את גחזי ספרה נא לי את הגדולות אשר עשה אלישע? והינה המלך עצמו היה עד בדבר כמו גחזי.

מה הצורך של יהורם לשמוע על המופתים של אלישע, הלא הוא עצמו נכח בחלק נכבד מהם, ושם נגלה לו כוחו המופלא של אלישע? על כך משיב אברבנאל:

⁷⁵ מלכים ב' ה, א-ו.

אבל תשובת זה מבוארת בעצמה, שהמלך כשראה גחזי שאלו על עניין צרעתו, וסיפר לו איך נדבקה בו צרעת נעמן בדבר הנביא, ועל זה נפלו הדברים ביניהם בנפלאות שהנביא היה עושה, ולפי שהיה גחזי נערו שאל ממנו על הדברים הגדולים שעשה שהמלך לא היה יודע בהם ולא ראה אותם, ולכן סיפר לו עניין השונמית כי לא ראה ולא ידע המלך זה, ולהיות תחית המת דבר גדול אמר גדולות, ובא אם כן הסיפור הזה בזה המקום, להיותו מעניין הניסים שעשה אלישע, ושהיו מלכי ארץ מתבבלים מהם והיה הדבר נודע וגלוי ונתאמת לפני המלך, ובזה השלים הכתוב לספר הניסים שעשה אלישע.

אברבנאל מסביר שכאשר ראה יהורם את גיחזי מצורע, שאלו על כך, ומזה "נפלו הדברים ביניהם בנפלאות שהנביא היה עושה". בהזדמנות זו גיחזי סיפר ליהורם על מופתים שהוא לא ידע עליהם, ויהורם רצה לשמוע בעיקר על המופת הגדול של החייאת בן האישה השונמית. כעת עולה שאלה אחרת, קשה הרבה יותר, שאברבנאל לא שאל: מי הפגיש את המלך יהורם עם גיחזי? וכי המלך פוגש אנשים בדרך מקרה בשוק כאחד האדם? ועוד, הלא גיחזי היה מצורע בשלב הזה, וההלכה קובעת שמקומו של המצורע הוא מחוץ למחנה. הלכה זו יושמה כפשוטה בסיפור ארבעת המצורעים אשר בשומרון, ואם כן, איך ייתכן שהמלך יפגוש מצורע בארמונו, כאשר הוא אמור להיות מורחק ומסולק מכל המחנות? מכך יש להסיק שהפגישה בין גיחזי למלך לא הייתה מקרית. היא זומנה בכוונה תחילה מטעם המלך, והוא שביקש לפגוש את גיחזי. מדוע רצה לפגשו? האם רק בשביל לשמוע סיפורי "מופתים" או לעניין חשוב יותר? ועוד, האם מקובל שמלך ייפגש עם מצורע? נראה שבשלב הזה גיחזי כבר נרפא מצרעתו. כך עולה מדברי ר' יוחנן בגמרא: "וארבעה אנשים היו מצורעים" (מלכים ב' ז, ג). אמר רבי יוחנן: זה גחזי ושלושת בניו.⁷⁶ הזיהוי של גיחזי כמצורע הוא בעצם הסיפור על תיקון חטאו של גיחזי. כדי להסביר זאת, ננסה תחילה לבסס את דברי ר' יוחנן על דרך הפשט. בעקבות הרעב הכבד ששרר ומתוך ייאוש מחליטים ארבעת המצורעים שהיו בשער העיר שומרון, ללכת אל מחנה ארם שצרו על העיר. הם קיוו שאולי צבא ארם יחליט לחוס עליהם ולהחיות אותם. והינה בהגיעם למחנה, הם מגלים שהוא בעצם נטוש. מתברר שה' הטיל על הארמים מורא והשמיע קולות שגרמו להם לדמות כאילו באו צבאות רבים לתוקפם:

וְאַרְבָּעָה אֲנָשִׁים הָיוּ מְצֻרְעִים פָּתַח הַשָּׁעַר וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ מָה אֲנַחְנוּ יִשְׁכְּבִים פֶּה עַד מִתְּנוּ. אִם אֲמַרְנוּ נְבוֹא הָעִיר וְהָרַעַב בְּעִיר וּמִתְּנוּ שֵׁם וְאִם יִשְׁכְּנוּ פֶה וּמִתְּנוּ וְעַתָּה לָכֵן וְנִפְלָה אֵל מִחֲנֵה אֲרָם אִם תְּחַיְנוּ נַחֲיָה וְאִם מִיִּתְּנוּ וּמִתְּנוּ. וַיִּקְוּמוּ בַּנֶּשֶׁף לְבוֹא אֶל מִחֲנֵה אֲרָם וַיִּבְאוּ עַד קִצֵּה מִחֲנֵה אֲרָם וְהִנֵּה אֵין שָׁם אִישׁ. וְאִדְּנִי הַשָּׁמַיִם אֵת מִחֲנֵה אֲרָם קוֹל רֶכֶב קוֹל סוּס קוֹל חֵל גְּדוֹל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אַחֵיו הִנֵּה שָׁכַר עָלֵינוּ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵת מְלָכֵי הַחַתִּים וְאֵת מְלָכֵי מִצְרַיִם לְבוֹא עָלֵינוּ. וַיִּקְוּמוּ וַיִּנְוּסוּ בַּנֶּשֶׁף וַיַּעֲזְבוּ אֵת אֲהֻלֵיהֶם וְאֵת סוּסֵיהֶם וְאֵת חֲמֻרֵיהֶם הַמִּחֲנֵה כַּאֲשֶׁר הָיָא וַיִּגְסוּ אֶל נַפְשָׁם.⁷⁷

⁷⁶ בבלי, סוטה מז ע"א. וכן אמר רב יהודה בשם רב בירושלמי סנהדרין, י, ב (כט ע"ב).
⁷⁷ מלכים ב' ז, ג-ז.

בתחילה, כשהגיעו המצורעים אל האוהל הראשון וגילו שהוא נטוש, הם אכלו ושבעו ולקחו מהשלל, וכך עשו גם באוהל השני:

וַיָּבֵאוּ הַמְּצֹרְעִים הָאֵלֶּה עַד קֶצֶה הַמַּחֲנֶה וַיָּבֵאוּ אֶל אֹהֶל אֶחָד וַיֵּאכְלוּ וַיִּשְׂתּוּ וַיִּשְׂאוּ מִשֶּׁם פָּסָף וְזָהָב וּבָגְדִים וַיִּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ וַיִּשְׁבוּ וַיָּבֵאוּ אֶל אֹהֶל אֶחָד וַיִּשְׂאוּ מִשֶּׁם וַיִּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ.⁷⁸

האופן שבו הכתוב מתאר את התנהגותם של המצורעים עם השלל מזכיר מאוד את התנהגותו של גיחזי עם הרכוש שקיבל נעמן. גיחזי ניצל את המופת שעשה אלישע לנעמן שר הצבא "הארמי הזה" ולקח ממנו מתנות רבות במרמה, ולאחר מכן הטמינון בסתר: "וַיָּבֵא אֶל הַעֲפָל וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיִּפְקֹד בְּבֵית..."⁷⁹ בעקבות מעשהו של גיחזי, אלישע הטיל עליו את הצרעת שנלקחה מנעמן, וכך הוא זורעו נעשו מצורעים: "וַיִּצְרַעַת נַעֲמָן תְּדַבֵּק בְּךָ וּבְזִרְעֶךָ לְעוֹלָם וַיֵּצֵא מִלְּפָנָיו מִצְרַע פְּשָׁלָג."⁸⁰ המצורעים במחנה ארם נוהגים בשלב הראשון בדיוק כמו דפוס ההתנהגות של גיחזי: אוכלים, לוקחים כסף וזהב ובגדים ומטמינים אותם לעצמם. טובת הכלל וישועת ישראל האפשרית לא עמדו כלל לנגד עיניהם. מסיבה זו זיהה ר' יוחנן את המצורעים הללו כגיחזי ושלוש בניו. כמו שבמעשה עם נעמן דאג גיחזי לעצמו ולא חש לחילול ה' ולפגיעה בכבוד רבו, כך גם כאן, בשלב הראשון רק טובתם עמדה לנגד עיניהם כאשר ראו א מחנה ארם הנטוש. דבר זה אף מסביר מדוע גם בניו נענשו בצרעת. התנהגותם מוכיחה שאינם שונים מאביהם גיחזי, ולכן נענשו באותו עונש שקיבל אביהם. אולם, בהמשך מגיעים גם תיקון ותשובה:

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ לֹא כֵן אָנָּחְנוּ עֲשִׂים הַיּוֹם הַזֶּה יוֹם בְּשָׂרָה הוּא וְאָנָּחְנוּ מִחַיִּים וְחַכִּינוּ עַד אוֹר הַבֶּקֶר וּמִצָּאֵנוּ עוֹן וְעָתָה לָכֵן וְנִבְאָה וְנִגְיָדָה בֵּית הַמֶּלֶךְ.⁸¹

לפתע הם תופסים את גודל השעה. עומדת לפניהם החלטה בין האפשרות לבשר את גאולת ישראל ובין הניסיון להמשיך ולאסוף לעצמם ממון ורכוש ללא גבול. ברגע הזה גוברת בהם המחשבה על טובת הכלל, והם מבינים שההשגחה בחרה בהם לבשר את בשורת הנס והניצחון על צבא ארם. נשוב כעת לסיפור על גיחזי ורכוש נעמן. מדוע מעשהו של גיחזי היה כה חמור? למעשה, גיחזי קלקל והרס במידה רבה את הרושם העצום של הנס שעשה אלישע רבו. לא פחות מעצם הנס - ריפוי הצרעת, היה כאן גם קידוש ה' גדול ונשגב בעובדה שאלישע עשה זאת ללא כל תמורה. נראה שזו הייתה ההפתעה העיקרית שבעטיה נעמן מקבל עליו שלא לעבוד עוד עבודה זרה. תופעה כזו, שבה אדם עושה טובה ללא כל תמורה וללא כל אינטרסים אלא רק כדי לעזור ולרפא אדם במצוקה, אף שהוצע לו הון עצום על מעשהו, נעמן כנראה לא הכיר בשום מקום. לאמונה כזו הוא רצה להתחבר. בעקבות זאת קיבל עליו נעמן שלא לעבוד עבודה זרה, כי אם את ה' אלוהי ישראל לבדו.

אולם גיחזי סבר לנצל את הסיטואציה הזו כדי לגרוף לעצמו הון אישי. הוא רדף אחרי נעמן ובדה מליבו סיפור, שכאילו באו שני בני נביאים מהר אפרים והם זקוקים למתנות שלו. נעמן,

⁷⁸ שם, ח.

⁷⁹ מלכים ב' ה, כג-כד.

⁸⁰ שם, כז.

⁸¹ מלכים ב' ז, ט.

שהיה אדם נבון, "לא קנה" את הסיפור הזה והיה ברור לו שגיחזי משקר ובודה זאת מליבו. אך חמור מכך; ייתכן שהחל לקנן בו חשד, גם אם חשד קל, שלא גיחזי השקרן, אלא חלילה הנביא עצמו, והוא ששלחו לקחת ממנו את מתנותיו. רש"י פירש שנעמן השביע את גיחזי שהוא דובר אמת: "הישבע ששלחך".⁸² דעתו של נעמן לא נחה עד ששלח עם גיחזי שני נערים שיודאו שהמתנה מגיעה לאותם בני נביאים שבדה הלה מליבו. גיחזי ברוב ערמומיותו הצליח להערים על הנערים הללו ולקחת מהם את המתנות עוד לפני שיכלו לוודא שהן מגיעות ליעדן.⁸³ את המתנות הללו הוא הטמין בעופל מפני אלישע רבו. מעשהו של גיחזי קלקל בצורה קשה ובוטה את הנס העצום של אלישע. אם עד עתה נעמן היה נפעם הן מהנס והן ממעשהו האצילי של אלישע שנעשה ללא תמורה, הרי שעתה כל זה ירד לטמיון. גם אם נעמן רק חשד במעורבות של אלישע בעניין, והתעורר אצלו ספק קל ביושרו של הנביא, דבר זה הספיק כדי לצנן את התלהבותו מאמונת ישראל. יוצא אפוא שדברי ר' יוחנן במסכת סוטה לא באו לקטרג על גיחזי אלא להפך – ללמד שעשה תשובה ותיקון לחטא הכבד. אם בתחילה חטאו נבע מאהבת הממון והעדפת טובתו האישית, הרי שעתה הוא ובניו הבינו שתשועת ישראל ניתנה בידם ולא החמיצו שוב את השעה, ובכך תיקנו את חטאם. תיקון החטא הביא ממילא את רפואתו של גיחזי וכך היה רשאי לדבר אל המלך ולשהות במחיצתו. וכך כתב ר' צדוק הכהן מלובלין:⁸⁴

כשהאדם מתקן מה שחטא אז השם יתברך מזמין לו אותו פרק ואותו מקום כדי שתהיה תשובת המשקל, שהרי ודאי יש דברים שאסור האדם להביא עצמו לידי כך כמו באותה אישה באותו וכו' יעבור על איסור ייחוד, רק השם יתברך מזמין לו זה או עניין כיוצא בו ואין השם יתברך מזמין לו זה אלא כשיודע שלא ייכשל עוד. 'ולכך כאשר השם יתברך מזמין לו הוא סימן שכבר ניתקן ונתקבלה תשובתו... וכך בגיחזי שחטאו היה שחמד למה שאינו שלו. התחלת תיקונו הזמין לו השם יתברך בשורת ביזת ארם כמו שאמרו ז"ל להמצורעים הם גיחזי ובניו (בבלי, סנהדרין קז ע"ב) ולא חמדו לשתוק ולהרבות בכיזה לעצמם כי חששו לחטוא, כמו שנאמר: "ומצאנו עוון" (מלכים ב' ז, ט). ואז היה התחלה ולא נזכר עדיין שמו בפירושו, ואחר כך סיפר מעניין החזרת נחלה לאישה על ידו והוא דבר דממילא בא על ידו הוא סימן לגמר תיקונו.⁸⁵

⁸² רש"י, מלכים ב' ה, כג, כתב זאת על המילה "הואל" ("ויאמר נעמן הואל קח פכרים ויפרץ בו ויצר פכרים כסף בשני קרטים ושתי קלפות פגרים ויתן אל שני נערי וישאו לפניו") – ופירשה כשבועה, וזאת על פי בבלי, ערכין טז ע"א. כך גם ביאר מלבי"ם: "בוודאי נעמן היה מסופק אם היה דבר זה בשליחות הנביא, שלא כמצודת דוד שראה בזה נכונות של נעמן לתת בשפע לשליחו של אלישע שריפאו, ולא חשדו בכלום.

⁸³ חז"ל הטילו דופי בדמותו של גיחזי. קודם לכן טענו חז"ל שבניגוד לאלישע רבו, הוא לא היה "שה תמים": "ותאמר אל אישה הינה נא ידעתי כי איש אלוהים קדוש הוא" (מלכים ב' ד, ט)... אמר רבי יוסי ברבי חנינא: הוא קדוש, ומשרתו אינו קדוש" (בבלי, ברכות י"ב). חז"ל כדרכם זיהו את שורש הבעיה עוד לפני שהיא צצה על פני השטח בכתובים, וכבר בסיפורים הקודמים על גיחזי הם מצאו רמזים להתנהגותו הבעייתית של משרתו של איש האלוהים.

⁸⁴ את הרעיון על התשובה והתיקון של גיחזי ראינו לראשונה בדעת מקרא בפרקנו, הערה 172א, ובהמשך גם בדבריו של ר' חנן פורת זצ"ל (מופיע כשיעור מוקלט באתר התנ"ך של מכללת הרצוג), בספרו של הרב אלחנן סמט "פרקי אלישע" (לעיל הערה 33), עמ' 564–568, המצטט את דברי ר' צדוק שלהלן. אולם עיקר החידוש בדברינו הוא הטענה שיהורם יזם את השיחה עם גיחזי כדי לעסוק במהות התשובה ולא רק כדי לשמוע סיפורי מופתים. התשובה והרצון לתקן העסיקו מאוד את יהורם כמבואר בגוף המאמר, ולכן הוא רצה להיפגש דווקא עם גיחזי.

⁸⁵ ר' צדוק הכהן רבינוביץ "רובינשטיין, צדקת הצדיק, פסקה עג (הר ברכה תשס"ט, עמ' 28–29). ר' צדוק ממשיך ומתמדרד עם מאמר חז"ל בהמשך הסוגיה בבבלי, סוטה מז ע"א; סנהדרין קז ע"ב), שטוען שאלישע הלך לדמשק

ייתכן אפוא שפגישת יהורם וגיחזי נערכה על פי בקשתו של המלך יהורם, לאחר שהאחרון שמע על "המופת" הגדול של הצרעת שניטלה מנעמן ועברה לגיחזי ולאחר מכן ניטלה מגיחזי לאחר ששב בתשובה. יהורם לא ביקש לשמוע סיפורי מופתים בעלמא, אלא ביקש לשמוע מהו המהלך הפנימי של מה שהתרחש: מהו הדבר שגרם לגיחזי להירפא? כיצד התרחש הנס הגדול של רפואתו? למעשה, הדיון בין יהורם לגיחזי היה על מהות התיקון; כיצד מתקנים וכיצד נרפאים, הן פיזית והן רוחנית.

אין ספק שהשיח ביניהם הוא חלק ממהלך ארוך שבו יהורם קיבל עליו את מרותו של אלישע. יהורם כינה את אלישע "אביי"⁸⁶ (ובתרגום יונתן: "רבי") וביקש את הנחייתו בשאלה אם להרוג את הגדוד הארמי שהובא אל לב העיר שומרון בידי אלישע. יהורם קיבל את צו הנביא, על אף שזה סתר לחלוטין את ההיגיון הצבאי שלו. כאן (בפסוקים שהובאו בראש פרק זה במאמר) המלך רוצה לשמוע על כל גדולותיו ונפלאותיו של הנביא כדי לכפוף עצמו אל מי שהרבה אותות ומופתים לטובת ישראל.

מעניין לציין שדברי ר' צדוק שמכוונים לתשובת גיחזי, מתאימים להפליא גם לתשובת יהורם עצמו (אף שר' צדוק עצמו לא ציין זאת). יהורם הוציא לאור את משפט הצדק באופן מידי, השיב לאישה השונמית את רכושה הגזול ואף את שווי כל התבואות שעשתה השדה בכל אותן השנים שנעדרה מביתה. במעשה זה יש מעין תיקון לשני חטאים גדולים ועצומים, שעליהם נגזר דינם שלו ושל אביו. ראשית, יש כאן מידה כנגד מידה כלפי חטא ההלוואה בריבית לעובדיהו, וכלפי הלחץ שהפעיל על אלמנתו כדי לגבות את חובו. שם, הוא לא שמע לזעקת האישה והיה אחראי לחוסר הצדק כלפי עובדיהו ואשתו. ואילו כאן, הוא דואג לאלמנה אחרת שנגזלה, ומוציא לאור משפט צדק. שנית, נראה שיש כאן מעין תשובה ותיקון לחטא של אביו בכרם נבות. שם אביו גזל שלא כדין את כרמו של נבות הירזעאלי, והואשם על ידי אליהו כמי שרצח וגם ירש, ואילו כאן בנו בעצמו דואג להשיב שדה ובית לאישה השונמית ובני ביתה.

י. סיכום דרכו של יהורם מלך ישראל

הנבואה מסכמת את פועלו של יהורם בצורה תמציתית מאוד:

ויהוֹרָם בֶּן אֲחָאָב מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל בְּשִׁמְרוֹן בְּשָׁנַת שְׁמֹנֶה עֶשְׂרֵה לַיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּמְלֹךְ שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה שָׁנָה. וַיַּעַשֶׂה הָרַע בְּעֵינֵי ה' וְכָאָבִיו וְכָאִמּוֹ וַיָּסֵר אֶת מִצְבַּת הַבַּעַל אֲשֶׁר עָשָׂה אָבִיו. וְכָחֲטָאוֹת יִרְבְּעֵם בֶּן נָבֹט אֲשֶׁר הִחֲטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל דָּבַק לֹא סָר מִמֶּנָּה.⁸⁷

כדי להשיב את גיחזי בתשובה, ואם כן משמע שלא חזר בתשובה. על כך ר' צדוק משיב: "אחר כך הלך אלישע לארם ואמרו ז"ל להחזיר גיחזי בתשובה, זכה למה שאמרו ז"ל 'יתן בליבם ויקרבוך' (משנה מידות, ב, ב) שאף אחר כל התיקון צריך להתקרבות אלישע. וזכה שמי שהרחיקו הוא עצמו קרבו, ואף על פי שמכל מקום חז"ל מנוהו באותן שאין להם חלק לעולם הבא, ואמרו שלא רצה לשוב, מכל מקום דורשי רשומות וכו' שיש לו". יש להודות שהפשט בהמשך דברי הגמרא אינו תואם את הסברו של ר' צדוק. אולם ניתן בהחלט להפריד בין דברי ר' יוחנן להמשך הגמרא ולראות את מאמרו כעומד בפני עצמו, ולפי זה יוצא שבאמת גיחזי תיקן את דרכו ועשה תשובה.

⁸⁶ מלכים ב' ו, כא.

⁸⁷ מלכים ב' ג, א-ג.

יהורם אומנם עשה הרע בעיני ה' אך לא כאביו ואימו, והוא אף הסיר את מצבת הבעל שעשה אביו. מה היא מצבת הבעל שעשה אחאב? נקרא את האמור על אחאב בעניין הזה:

ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מפל אשר לפניו. ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט ויקח אשה את איזבל בת אחבעל מלך צידונים וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו. ויקם מזבח לבעל בית הבעל אשר בנה בשמרון. ויעש אחאב את האשרה ויוסף אחאב לעשות להכעיס את ה' אלהי ישראל מפל מלכי ישראל אשר היו לפניו.⁸⁸

במה חטא אחאב יותר מכל מלכי ישראל שהיו לפניו? הוא הקים בשמרון מזבח לבעל ואף בנה לו מקדש – "בית הבעל אשר בנה בשמרון".⁸⁹ התיאור כאן הוא לא של עוד מלך ממלכי ישראל שחוטא בעבודה זרה או בעגלי זהב שהועמדו בידי מלך לפניו הוא לא הסירם, אלא של מלך אשר בונה מקדש מרכזי לבעל. יש להניח שהמקדש שבנה אחאב היה מפואר ועצום; מקדש שניצב בעיר הבירה של הממלכה והכיל בתוכו דרך קבע ארבע מאות וחמישים נביאי בעל וארבע מאות נביאי אשרה. זאת מלבד מקום נרחב שהיה צריך להכיל את כל מאמיני הבעל ועובדיו משרות העם.

יש לזכור שעגלי הזהב שהעמיד ירבעם בבית אל ובדן נועדו בעיקרם לשמש כתחליף למקדש ולא בהכרח כדי שיעבדו בהם עבודה זרה. לעומת זאת כאן, לראשונה מלך מישראל מציב מקדש לעבודה זרה, והופך אותו למקדש הרשמי והעיקרי של מלכות ישראל. למקדש זה הייתה השפעה קריטית על העם, שכעת החל לעבוד את הבעל בהיקפים עצומים עד שאי אפשר כמעט היה לעקור את האמונה בו מליבותיהם. והינה עומד אליהו הנביא בהר הכרמל, שוחט את נביאי הבעל וזועק אל העם: "עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים אם ה' האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו".⁹⁰ העם אומנם עובד גם את ה', אבל אינו זונח את הבעל שבו הוא דבוק מאוד. בתיאור ימיו של אחאב יש נתון מזעזע – מספר האנשים שלא עבדו לבעל הוא מזערי ביותר: "והשארתו כישראל שבעת אלפים כל הברפים אשר לא כרעו לבעל וכל הנה אשר לא נשק לו".⁹¹ אחאב "הצליח" מאוד בפעולתו. העם התמסר לעבודת הבעל שהביאה אשתו איזבל המרשעת. בנם אחזיהו המשיך את דרך אביו ללא כל ערעור ואף הוסיף להרשיע יותר מאביו:

אחזיהו בן אחאב מלך על ישראל בשמרון בשנת שבע עשרה ליהושפט מלך יהודה וימלך על ישראל שנתים. ויעש הרע בעיני ה' וילך בדרך אביו ובדרך אמו ובדרך ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל. ויעבד את הבעל וישתחו לו ויכעס את ה' אלהי ישראל ככל אשר עשה אביו.⁹²

לעומת שניהם, יהורם שמלך לאחר אביו ואחיו לא עבד לבעל. לא זו בלבד, אלא הוא גם הסיר את מצבת הבעל שעשה אביו. אל יהא הדבר קל בעינינו. כפי שתיארנו, עבודת הבעל התפשטה

⁸⁸ מלכים א' טז, ל–לג.

⁸⁹ בהמשך נוכח שעבודת הבעל הביאה עימה בהכרח חטא חמור הרבה יותר, והוא רדיפת נביאי ה' ועבדיו.

⁹⁰ מלכים א' יח, כא.

⁹¹ מלכים א' יט, יח.

⁹² מלכים א' כב, נב–גד.

בישראל כאש בשדה קוצים. באותם הימים להסיר את מצבת הבעל לא היה מעשה פשוט ופופולרי. אדם שעושה זאת, כנראה נטוע באמונה עמוקה שלא זו הדרך שבני ישראל צריכים ללכת בה. אומנם המפרשים מדויקים שיהורם הסיר רק את מצבת הבעל ולא את עבודת האשרה, עבודה שהייתה תחת חסותה הישירה של אימו איזבל, שהייתה עדיין בחיים: "אבל האשרה לא הסיר מפני אימו שהייתה עובדת ע"א שהרי נביאי האשרה היו אוכלי שולחנה אבל הוא לא עבד הבעל והאשרה אלא העגלים שעשה ירבעם"⁹³. אולם אין ספק שפעולה זו הייתה מרשימה ביותר ואין להמעט כלל וכלל בערכה.

אם נשאל עתה מניין השיג יהורם את כל "הנקודות הטובות" שמנינו אחת לאחת במהלך המאמר? אפשר להשיב שהוא בעצמו שב בתשובה (גם אם לא בתשובה שלמה) ללא כל השפעה חיצונית. תשובה זו בוודאי אפשרית, אך ניתן להצביע על שני אנשים שהשפיעו באופן נחרץ על דרכו הרוחנית: אלישע הנביא ויהושפט מלך יהודה. על אלישע כתבנו רבות במהלך המאמר, ויש להניח שהוא השפיע במידה מצטברת על דרכו של יהורם. ובנוגע ליהושפט, נראה שגם הוא זכה להשפיע מטובו וצדקתו על יהורם. אם ביחס לאחאב אביו ולאחזיהו אחיו נראה שלא צלח ניסיון ההשפעה ו"העלאת הניצוצות", הרי שעל יהורם בוודאי הייתה לו השפעה גדולה, וקרבנו אליו הצליחה במעט או בהרבה לחדור לליבו הערל ולהמיסו.

יא. האם יהורם שב בתשובה מלאה?

אולם התיקון והתשובה של יהורם לא הספיקו כדי לעצור את הרעה שנגזרה על אביו ועל שושלת בית עומרי. בעקבות חטאו של אחאב בגזל וברצח נבות היזרעאלי נגזרה עליו ועל שושלתו גזרה קשה: "וַנְתַּתִּי אֶת בֵּיתְךָ יְרֻבְעָם בֶּן נֶבֶט וּכְבִּית בְּעֶשָׂא בֶן אֶחָיָה אֶל הַכֶּעַס אֲשֶׁר הִכְעַסְתָּ וַתִּחַטָּא אֶת יִשְׂרָאֵל... הַמֶּת לְאֶחָאָב בְּעִיר יֶאֱכָלוּ הַכְּלָבִים וְהַמֶּת בַּשָּׂדֶה יֶאֱכָלוּ עוֹף הַשָּׁמַיִם"⁹⁴. אך כניעתו של אחאב מפני ה' לאחר שמיעת הנבואה מיתנה את גזר הדין:

וַיְהִי כִשְׁמַע אֶחָאָב אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּקְרַע בְּגָדָיו וַיִּשָּׂם שָׁק עַל בָּשָׂרוֹ וַיֵּצֵא וַיִּשְׁכַּב בַּשָּׁק וַיְהִלֶּךְ אֶט. וַיְהִי דְבַר ה' אֶל אֱלֹהֵי הַתְּשֻׁבִי לְאָמֹר. הֲרֵאִיתְּ כִּי נִכְנַע אֶחָאָב מִלִּפְנֵי יְעֵן כִּי נִכְנַע מִפְּנֵי לֹא אָבִיא הָרָעָה בְּיָמָיו כִּימֵי בְנוֹ אָבִיא הָרָעָה עַל בְּיָתוֹ.⁹⁵

ביצוע גזר הדין עבר אפוא מימיו לימי בנו. אולם למי מהבנים עברה הגזרה הקשה? אחזיהו, שהיה רשע גמור והספיק למלוך רק שנתיים, מת זמן קצר אחר מלכותו כדבר אליהו אליו: "הַמָּטָה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם לֹא תִרָד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת"⁹⁶. אם כן, גזר הדין עבר ליהורם אחי אחזיהו ובן אחאב. כמובן מתעוררת כאן שאלת השכר והעונש; האם ראוי להעניש בן על חטאו של אביו? לא כאן המסגרת להרחיב בשאלת הגמול הנכבדה הזאת. בהקשר הזה נביא רק את דברי הגמרא שמציגים בתמציתיות את התשובה לכך:

⁹³ רד"ק. וכן כתב רלב"ג: "ר"ל שהוא דבק לבד בחטאת ירבעם ועזב חטאת אחאב ואיזבל, והינה הסיר מצבת הבעל שעשה אביו אך לא הסיר האשרה שעשתה אימו כי לא יכול לפי שהיא הייתה בחיים עדיין".

⁹⁴ מלכים א' כא, כב-כד.

⁹⁵ שם, כז-כט.

⁹⁶ מלכים ב' א, ד.

והא כתיב: "פוקד עוון אבות על בנים" (שמות כ, ה; דברים ה, ט), וכתיב: "ובנים לא יומתו על אבות" (דברים כד, טז); ורמינן קראי אהרדי ומשנינן: לא קשיא, הא – כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, הא – כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם.⁹⁷

כפי שהגזרה על אחאב השתנתה מייד מכיוון שנכנע לפני ה', ותכף הוא קיבל הקלה בעונשו, כך כמובן הדבר ביחס לבנו של החוטא. אם ימשיך במעשי אבותיו, ייענש במלוא חומרת הדין. אך אם יתקן את דרכו, הרי שיוכל להשיב את הגלגל לאחור. יהורם, בן החוטא, בוודאי הכיר את הנבואה הקשה שנאמרה לאביו ולאִימו. עתה הוא מצוי במבחן עצום; האם יחטא וימשיך בדרך הוריו הרשעים, או שינסה ללכת בדרך אחרת. דומה שיהורם בתחילת דרכו דבק בדרך הוריו, אך אט אט הוא שינה את טעמו ותיקן את דרכיו במידה רבה.

אולם כדי לשנות את הגזרה, התשובה צריכה להיות גדולה ועמוקה. כדי לתקן את הקלקול הנורא בישראל שהיה מאז ימי ירבעם בן נבט, במיוחד בתקופת הוריו שהכניסו את עבודת הבעל כעבודה רשמית בישראל – יש לפעול בצורה חזקה וקיצונית. יהורם לא עשה זאת. אין ספק שהוא לא אחז במעשי אבותיו, אך הוא גם לא שינה באופן דרסטי את דרכם הנלווה. צו השעה היה לפעול באופן מרחיק לכת נגד עבודת הבעל ולהשיב את העם אל ה', כפי שהחל אליהו בהריגת נביאי הבעל בהר הכרמל, וכפי שיהוא, המלך שיחליף את יהורם, יעשה מאוחר יותר בהשמידו את עבודת הבעל.⁹⁸ לידי המידה הזאת יהורם לא הגיע. הוא עשה תשובה במידה רבה, אך הוא לא ניסה לתקן את אמונתו של העם בבעל ובאשרה.

מדוע אפוא יהורם לא צעד בדרך התשובה באופן מלא? יש להשיב על כך בשני פנים: ראשית, הוא לא היה בעל אופי חזק דיו כדי להיות בעל תשובה שלמה. הוא שב בתשובה במידה רבה, אולם לא נאמר עליו שנכנע לפני ה' כפי שנאמר על מנשה, ובוודאי שלא שב בתשובה מאהבה כיאשיהו מלך יהודה ש"שָׁב אֶל ה' בְּכָל לִבּוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ וּבְכָל מְאֹדוֹ כְּכָל תּוֹרַת מֹשֶׁה".⁹⁹ שנית, וזו נקודה שמתקשרת להסבר הראשון, יש לזכור שאימו הייתה בחיים בכל ימי מלכותו.¹⁰⁰ איזבל לא הייתה סתם "אם המלך". היו לה כוח והשפעה עצומים בישראל. גם אחאב הושפע מאוד מאיזבל. היא פעלה כרצונה בישראל באין מפריע. איזבל החזיקה שמונה מאות וחמישים נביאי עבודה זרה ופרנסה אותם, ובמקביל רדפה את נביאי ה'. דומה שהיה לה כוח צבאי או משטרתי שידע "לפתור בעיות" בעת הצורך. כך פעלה איזבל לרציחתו של נבות היזרעאלי,¹⁰¹ וכך איימה ואף ניסתה ברוב חוצפתה ורשעותה להרוג את אליהו הנביא.¹⁰² הייתה לה אישיות חזקה ועוצמתית, והיא שאבה את כוחה גם מיחוסה הרם כבת מלך צידון. במצב כזה, היה ליהורם קשה מאוד ללכת נגד אימו. אומנם הוא בחר לחיות בדרך שונה מאיזבל, אך הוא לא העז לצאת נגדה ממש. יהורם הסיר את מצבת הבעל אשר עשה אביו, ובתקופתו איננו מוצאים עוד רדיפה אחר נביאי ה'. להפך, אנו מצאים פריחה עצומה של מוסד הנבואה בישראל בהנהגתו של אלישע.

⁹⁷ בבלי, ברכות ז ע"א.

⁹⁸ מלכים ב' י, יח-כח.

⁹⁹ מלכים ב' כג, כה.

¹⁰⁰ למעשה, הוא ואימו עתידים להיהרג באותו היום, ובשניהם תתקיים הנבואה הקשה שנאמרה לאביו אחאב, ראו

מלכים ב' ט, טו-כו; שם, ל-לז.

¹⁰¹ מלכים א', פרק כא.

¹⁰² מלכים א', יט, א-ב.

אולם עבודת האשרה המשיכה בישראל (אף שבתקופת יהורם לא מצינו אפילו אזכור אחד שלהם של נביאי הבעל או האשרה). יהורם לא הכחידם וגם לא רדף אחריהם. בתחום זה יהוא היטיב לעשות הרבה יותר מיהורם.

נציין שכאשר יהוא כינס את נביאי הבעל כדי להורגם, הוא לא תלה ביהורם חטא של עבודה זרה אלא רק באביו אחאב: "וַיִּקְבֹּץ יְהוּא אֶת כָּל הָעָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַחְזָב עִבַד אֶת הַבַּעַל מִעַט יְהוּא יַעֲבֹדְנֵהוּ הַרְבֵּה"¹⁰³. אם יהורם היה עובד עבודה זרה בעצמו, בוודאי יהוא היה מזכיר זאת כדי להצדיק את רציחתו. מאחר שהוא לא אמר זאת, משמע שאפילו אויבו והורגו של יהורם מודה שהוא לא עבד בעצמו עבודה זרה.

יב. חוסר אמונה

בהמשך עיוננו נראה שיהורם האמין בה' במידה מסוימת וציפה לישועתו. אולם, לפחות בשלושה מקרים אנו נחשפים למעשים המעמידים בסימן שאלה את אמונתו בכוחו של נביא ה'.

המקרה הראשון:

הפעם הראשונה שאנו נתקלים בתהייה שהייתה ליהורם על נביא ה' הייתה בפרשת הריפוי של נעמן שר צבא ארם שהיה מצורע. שם מסופר שנערה קטנה שנשבתה מארץ ישראל מייעצת לגבירתה, אשת נעמן, ללכת אל הנביא שבשומרון כדי שירפא אותו מצרעתו: "וַיִּתְאַמֵּר אֶל גְּבִירָתָהּ אֲחֵלִי אֲדֹנָי לִפְנֵי הַנְּבִיא אֲשֶׁר בְּשֹׁמְרוֹן אֲזַיְאָסָף אֹתוֹ מִצְרַעְתּוֹ"¹⁰⁴. ואכן מלך ארם שלח מכתב אל מלך ישראל:

וַיָּבֵא הַסֹּפֵר אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר וַעֲתָה כְּבֹא הַסֹּפֵר הַזֶּה אֵלַיךָ הִנֵּה שְׁלַחְתִּי אֵלַיךָ אֶת נְעֹמָן עֲבָדִי וְאֶסְפְּתוֹ מִצְרַעְתּוֹ. וַיְהִי כִּקְרָא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת הַסֹּפֵר וַיִּקְרַע בְּגָדָיו וַיֹּאמֶר הֲאֵלֵהִים אֲנִי לְהַמִּית וּלְהַחְיֹת כִּי זֶה שְׁלַח אֵלַי לְאֶסְפָּא אִישׁ מִצְרַעְתּוֹ כִּי אֶךְ דָּעוּ נָא וַרְאוּ כִּי מִתְאַנֶּה הוּא לִי.¹⁰⁵

התיאור הזה, הן בנוסח המכתב של מלך ארם והן בתגובתו של מלך ישראל, משקף באופן ברור את מערכת היחסים בין המלכים. מלך ארם הוא החזק והשולט מבין השניים. הוא כותב מכתב מזלזל למלך ישראל, והלה מגיב בבהלה ובחוסר אונים אל מול הצו הפסקני. במכתב אין זכר "לנביא אשר בשומרון", שעליו המליצה הנערה השבויה מארץ ישראל שיוכל לרפא את נעמן ממחלתו. מסתבר שמלך ארם בטוח שאלישע הנביא הוא מעין נביא חצר, תפקיד שהיה מצוי אצל מלכי אומות העולם, כפי שמצינו אצל איזבל, שנביאי השקר היו מאוכלי שולחנה. המלך יהורם אינו מעלה בדעתו כלל שהנביא יוכל לעזור לו ולרפא את נעמן. דבר זה מעמיד באור שלילי את יהורם. מה ש"נערה קטנה מארץ ישראל" יודעת ומבינה, לא ברור למלך ישראל הגדול? וכי לא ידע יהורם שיש נביא בישראל שאליו ניתן לפנות ויכול הוא להושיע? וכי יהורם לא ראה בעיניו את גדולתו של אלישע הנביא במלחמה עם מישע מלך מואב? הלא הוא ראה את נבואתו מתגשמת, ואיך עתה הוא לא מעלה בדעתו שנביא ישראל יוכל לסייע בידו בריפוי נעמן? מי שהציל את

¹⁰³ מלכים ב', י. יח.

¹⁰⁴ מלכים ב', ה. ג.

¹⁰⁵ שם, ו-ז.

שלושת הצבאות ממוות בצמא וניבא באופן מדויק את ניצחון המלחמה, לא יוכל גם לרפא את נעמן?

ואכן כשמוע הנביא את מעשהו של יהורם הוא תמה מאוד: "וַיְהִי כְּשָׁמַע אֱלִישָׁע אִישׁ הָאֱלֹהִים כִּי קָרַע מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת בְּגָדָיו וַיִּשְׁלַח אֶל הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר לְמָה קָרַעַתָּ בְּגָדֶיךָ יְבֹא נָא אֵלַי וַיְדַע כִּי יֵשׁ נְבִיא בְּיִשְׂרָאֵל"¹⁰⁶. אנו לא שומעים על תגובתו של יהורם. נראה שהוא קיבל את קריאת ההרגעה של אלישע ולא חשש עוד שמא מלך ארם מתאנה לו.

המקרה השני:

וּמֶלֶךְ אַרָם הָיָה נֹלְחָם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּנְעֵץ אֶל עֲבָדָיו לֵאמֹר אֵל מְקוֹם פְּלָנִי אֶלְמָנִי תַחְנִי. וַיִּשְׁלַח אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הֲשִׁמְרָם מֵעַבְרַת הַמְּקוֹם הַזֶּה כִּי שֵׁם אַרָם נְחֻתִים. וַיִּשְׁלַח מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר לוֹ אִישׁ הָאֱלֹהִים וַהֲזִהִירוּ וַנִּשְׁמַר שֵׁם לֹא אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם.¹⁰⁷

אלישע נחלץ לעזרת ישראל מיד הצר הארמי שמירר את חיי שבטי הצפון במשך תקופה ארוכה. בכוח נבואתו אלישע עקב אחר תנועות האויב, ובכל פעם חשף את מקומו לפני מלך ישראל ובכך הציל את צבאו מפגיעתו הרעה של צבא ארם.¹⁰⁸ מה כוונת הפסוק האחרון – "וַיִּשְׁלַח מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר לוֹ אִישׁ הָאֱלֹהִים"? לאיזה צורך שלח מלך ישראל שליחים אלו? חלק מהמפרשים הסבירו שיהורם לא האמין לדברי הנביא, ובכל פעם שלח לבדוק אם דבריו נכונים. כך ביאר רש"י: "היה שולח ורואה אם אמת הוא". ורלב"ג כתב שבחינה זו נעשתה "פעמים רבות": "לבחון אם היה דבר הנביא אמת שלח שם מלך ישראל אל המקום שהוא אשר הזהירו מעבור שם ומצא אמיתות דברי הנביא תמיד לא פעם אחת לבד ולא שתי פעמים לבד אך בחן זה פעמים רבות". לפי הפירושים הללו נראה שמלך ישראל לא האמין לנבואת הנביא, ובכל פעם הוא שולח לבחון אם צדקו דבריו או לא. פרשנות זו מעמידה את יהורם באור שלילי ביותר; הלא כבר נודע לו בבירור מעלתו וכוחו של אלישע, הן במלחמה נגד מישע והן בפלא הגדול שעשה כאשר ריפא את נעמן. הייתכן שאחרי מופתים כאלה עוד יפקפק המלך בכוחו של הנביא?

עוד יש להקשות על פירוש זה: אם מלך ישראל שלח שליחים רק כדי לבדוק אם דברי הנביא אמת, מדוע כתוב "וַנִּשְׁמַר שֵׁם לֹא אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם" – שמשמעו שאכן המלך נזהר לאור עצת אלישע וכך ניצל מפני המארבים של ארם? נוסף על כך, אם יהורם לא ניצל היטב את נבואת אלישע כדי להישמר מפני המארבים, מדוע סער ליבו של מלך ארם – "וַיִּסְעֶר לֵב מֶלֶךְ אַרָם עַל הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּקְרָא אֶל עֲבָדָיו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם הֲלוֹא תַגִּידוּ לִי מִי מִשְׁלָנוּ אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל"?¹⁰⁹ ניתן להשיב על כך כפי שביאר מצודת דוד: "והיה המלך נשמר משם כאשר ראה שאמת הדבר". דהיינו, בסוף יהורם אכן השתכנע שהנביא צדק ולכן נשמר מהמארבים.

¹⁰⁶ שם, ח.

¹⁰⁷ מלכים ב' ו, ה-ה.

¹⁰⁸ יש מהמפרשים שמבארים שהמארב הוכן כנגד יהורם בלבד. פירוש זה, שיש לו סימוכין כאן, ממשיך את הקו האסטרטגי של מלכי ארם שביקשו לפגוע בהנהגה ובכך להכריע את המלחמה. כך אירע במלחמה של בן הדד עם המלך אחאב, כאשר בן הדד פקד על הצבא לפגוע אך ורק באחאב, וכך גם עתה, כפי שיבואר בהמשך, מלך ארם ניסה לפגוע ביהורם משום שהבין שהוא למעשה ערב להצלחת ישראל במלחמה.

¹⁰⁹ מלכים ב' ו, יא.

אולם עדיין קשה. אם באמת מלך ישראל לא האמין לדברי הנביא, איך לא נאמרה נבואת תוכחה מאלישע ליהורם על כך? וכן בהמשך איך אלישע לא אמר ליהורם דבר על חוסר אמונתו כאשר הלה ביקש את רשותו להכות את ארם כמבואר בהמשך המאמר? אכן, יש המבארים שלא היה דופי בפעולותיו של יהורם, ולהפך, הוא נשמר כדברי אלישע ולא פקפק כלל באמיתות נבואתו. כך נראה שפירש רד"ק: "ונשמר שם – ונשמר משם כמו שהיה מזהירו הנביא". לפי פירוש זה, המילים "ונשמר שם" מובנים ביתר פשטות. משמע מהן שיהורם אכן הקשיב לדברי הנביא, וכך ניצל מהמארבים שהכין לו מלך ארם. נראה שאת תחילת הפסוק יבאר רד"ק כמו שביאר ר' יהודה קיל בדעת מקרא: "וישלח מלך ישראל – שלוחים. 'אל המקום אשר אמר לו' – גילה לו... ואכן הוא נשמר". כלומר, מכיוון שהנביא הזהיר את יהורם מלכת למקומות שצבא ארם אורב לו בהם, הוא שלח את צבאו רק למקומות שבהם ידע שאין שם מארבים.

המקרה השלישי:

התנהגותו של המלך יהורם בפרשת המצורעים מעלה תהייה גדולה. לאחר שהמצורעים באים העירה ומספרים שמחנה ארם נטוש וכל הרכוש נותר במלואו במחנה, המלך הגיב בפקפק ובחשש רב:

וַיִּקַּם הַמֶּלֶךְ לִילָה וַיֹּאמֶר אֶל עַבְדָּיו אֲגִידָה נָא לָכֶם אֵת אֲשֶׁר עָשׂוּ לָנוּ אָרֶם יָדְעוּ כִּי רַעֲבִים אֲנִיחֵנוּ וַיֵּצְאוּ מִן הַמַּחֲנֶה לְהַחֲבֶה בְּשָׂדֵה לְאֹמֶר כִּי יֵצְאוּ מִן הָעִיר וַיִּתְּפֹשֶׂם חַיִּים וְאֵל הָעִיר נָבֵא.¹¹⁰

ואכן מלבי"ם דן את יהורם ברותחין על חששו זה:

סיפר רשעת המלך, שהגם שכבר אמר לו הנביא והבטיחו שתהיה תשועה מחר והיה לו להאמין שנעשה איזה דבר שינוסו ארם, לא פנה ליבו אל דבר הנביא, ותלה שזה עורמה מארם.

אילו נבואת הנביא לא הייתה נאמרת, היינו מעריכים אחרת את תגובתו של יהורם וסוברים שנהג בזהירות ראויה. הרי אין כל היגיון שמחנה ארם הגדול, שממתין ששומרון תיפול כפרי בשל מְכּוּבֵד הרעב, ינטוש לפתע את עמדותיו וינוס בבהלה. אולם הנביא הבטיחו בצורה ברורה: "פֶּה אָמַר ה' פָּעַת מַחֵר סָאָה סֵלֶת בְּשֶׁקֶל וְסֵאֲתִים שְׁעָרִים בְּשֶׁקֶל בְּשֶׁעַר שְׁמֹרֹן"; ומדוע אפוא לא האמין יהורם לדברי הנביא שהינה עתה הנבואה תתקיים? התמיהה גדלה הרבה יותר לאור הפרשיות הקודמות; הלא בשני המקרים הקודמים יהורם כבר נוכח לדעת שדברי הנביא התקיימו באופן מדויק, ואם כן, כיצד יכול הוא עתה לפקפק שדבר הנביא יתקיים גם הפעם?

החיד"א בפירושו על פרקנו כותב שעצת עבדו של יהורם – "וַיִּקְחוּ נָא תַמְשָׁה מִן הַסּוּסִים הַנְּשָׂאָרִים אֲשֶׁר נִשְׂאָרוּ בְּהַ הַנֶּם כָּל הַמּוֹן יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִשְׂאָרוּ בְּהַ הַנֶּם כָּל הַמּוֹן יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר תָּמוּ וַנְּשַׁלְּחָה וְנִרְאָה"¹¹¹ – הייתה מבוססת על האמונה שדברי הנביא עומדים להתגשם זה עתה: "דהגם דיש לחוש שמא נחבאו... והן לו יהי ספק כמו שחשב המלך. יש להכריע שהוא נס לפי שקדמה

¹¹⁰ מלכים ב' ז, יב.

¹¹¹ שם, יג.

נבואת אלישע ולכן "ייקחו נא חמישה מן הסוסים"¹¹². נמצא, שאפילו עבד המלך האמין, הרבה יותר ממלכו יהורם, שנבואת הנביא תתקיים. דבריו התבוסתניים וחסרי האמונה של יהורם חושפים, שמה שהשליש אמר בגלוי ופקפק בנבואת הנביא ועל כך מת למחרת בשער שומרון,¹¹³ אומר עתה באופן אחר גם מלך ישראל. גם הוא בסתר ליבו לא האמין שנבואת הנביא תתקיים. מי ששמע את דבר הנביא ש"כעת מחר" ישתנה המצב והאמין לנבואתו, האם יכול היה לרגע להסיח דעתו מזה? ¹¹⁴

אם נסכם את שלושת המקרים שראינו, לא נוכל להגיע למסקנה חד־משמעית ביחס למידת אמונתו של יהורם בנביאי ה'. מחד גיסא, בשלושתם הוא לא נזקק מלכתחילה לנביא, ולא העלה בדעתו לפנות אליו בעת צרה. גם כאשר פנה אל אלישע במלחמה עם מישע מלך מואב, היה זה למעשה ביוזמת יהושפט מלך יהודה. ניתן גם לראות החמרה ממקרה למקרה: אם בסיפור עם נעמן וכן במלחמה עם מישע הוא רק לא חשב לפנות אל הנביא; במקרה השני, גם כאשר הנביא גילה לו בכל פעם את מקומם של חיילי ארם, הוא בדק שוב ושוב אם דברי הנביא אמיתיים (לפי רוב המפרשים). ואילו במקרה השלישי, אף שקיבל נבואה ברורה וחד־משמעית ש"כעת מחר" ייפסק הרעב בשומרון, בשורה גדולה שלה ציפה כל כך, הוא לא העלה בדעתו לקשר בין עדות המצורעים לנבואה הטובה של הנביא.

אולם מאידך גיסא, בשלושת המקרים קשה לראותו באופן חד־משמעי כמורד בה' ובנביאו. להפך, בסיפור עם נעמן, מייד לאחר ששמע יהורם את דברי הנביא, סביר להניח שהוא נרגע ולא חשש עוד מפני מלך ארם. מי שלא האמין באופן בוטה לאלישע היו מלך ארם ונעמן שר צבאו. יהורם לא יזם פנייה אל הנביא כאשר היה במצוקה, אך כאשר הוא החליט לפנות אליו – הוא לא הביע כלפיו חוסר אמון. גם במקרה המארכ, הפרשנות שיהורם בדק את דברי הנביא, אינה חד־משמעית, שהרי כתוב במפורש שהוא נשמר על פי הנחיית הנביא ולא ניזוק מחיילי ארם. גם במקרה השלישי, שלפי סברתנו יהורם הביע בו חוסר אמונה באפשרות שדברי הנביא יתקיימו מייד, מי שנענש בסופו של דבר על אי־האמונה היה רק שלישו ולא הוא עצמו. נוסף על כך, בשלושת המקרים גם איננו שומעים ביקורת מאת הנביא על מלך ישראל. יתרה מכך, בשני מקרים אחרים אנו מוצאים שיהורם קיבל את מרותו של הנביא וציית להנחייתו ללא פקפוק. במקרה הראשון עסקנו בהרחבה במאמרנו בפנייתו של יהורם אל אלישע בזמן המלחמה יחד עם יהושפט מלך יהודה ומלך אדום וקבלת מרותו ותוכחתו.

המקרה השני היה כאשר אלישע הנביא הכה את צבא ארם בסנוורים והובילם ללב העיר שומרון, יהורם שאלו הכנעה:

וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶל אֱלִישֶׁע פְּרֹאֲתוֹ אוֹתָם הֲאֵפָה אֵפָה אָבִי. וַיֹּאמֶר לֹא תִּפָּה
הָאֲשֶׁר שָׁבִיתָ בְּחֶרֶבְךָ וּבְקִשְׁתְּךָ אֶתָּה מִפֶּה שֵׁים לָחֶם וְמִים לִפְנֵיהֶם וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ
וַיִּלְכוּ אֶל אֲדֹנֵיהֶם. וַיִּכְרֶה לָחֶם כֶּרֶה גְדוֹלָה וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ וַיִּשְׁלַחֵם וַיִּלְכוּ אֶל
אֲדֹנֵיהֶם.¹¹⁵

¹¹² חומת אנך, שם.

¹¹³ מלכים ב' ז, א–ב. ראו התייחסות לסיפור זה בפרק ח במאמר.

¹¹⁴ הפירוש הזה אינו מתיישב עם דברי ר"מ אלשיך, שלאורך כל פירושו רואה את יהורם בעין יפה, כולל כאן: "בהיות שהמלך דיבר טוב והשפיל גאוותו לבוא לרגלי איש האלוקים, ודאי שהאמין במאמרו ולא היה מפקפק כי אם השליש".

¹¹⁵ מלכים ב' ו, כא–כג.

פנייתו של יהורם אל אלישע בלשון "אבי" מזכירה את צעקת אלישע כאשר ראה את אליהו עולה בסערה השמימית: "אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וּפְרָשָׁיו"¹¹⁶. ביטוי זה מבטא הכנעה גדולה מפני הנביא ואף את ראייתו כרבו, כמו שתרגם יונתן "רבי רבי"¹¹⁷. בתגובה השיב הנביא: "שִׁים לָחֶם וּמִים לִפְנֵיהֶם וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ וַיֵּלְכוּ אֶל אֲדֹנֵיהֶם". ומשקיבל זאת יהורם, הוא לא התפתה להורגם כפי שחשב בתחילה ולא ניצל את ההזדמנות כדי לנקום בארמים, אלא קיים את דברי הנביא במלואם ואף הגדיל לעשות וערך לפנייהם סעודה גדולה: "וַיִּכְרֶה לָהֶם פָּרָה גְדוֹלָה וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ וַיִּשְׁלַחֵם וַיֵּלְכוּ אֶל אֲדֹנֵיהֶם". בעקבות קיום צו הנביא נאמר: "וְלֹא יִסְפוּ עוֹד גְּדוּדֵי אַרְם לְבוֹא בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל" – כלומר, יהורם הצליח להביא למציאות של שקט מפני ההצקות של גדודי ארם. אין ספק שיהורם לא קיבל שכר מן ההפקר. הוא היה זכאי לכך במידה רבה בגין האמון שנתן בדברי הנביא, בניגוד גמור לסברה הפשוטה שיש להכות את צבא ארם המוקף וחסר האונים.

יג. מותו של יהורם

סופו של יהורם היה טרגי. התקיימה בו הנבואה הקשה שניבא אליהו על אחאב וביתו:

הַנְּנִי מְבִיא אֵלֶיךָ רָעָה וּבְעַרְתִּי אַחֲרֶיךָ וְהִכְרַתִּי לְאַחָאָב מִשְׁתִּין בְּקִיר וְעִצוֹר וְעֹזֹב בְּיִשְׂרָאֵל. וְנָתַתִּי אֶת בֵּיתְךָ יָרֻבְעָם בְּן נָבֹט וּבְכֵיית בְּעֶשָׂא בֶן אַחֲזִיהָ אֶל הַכְּעֵס אֲשֶׁר הִכְעֵסְתָּ וַתַּחַטָּא אֶת יִשְׂרָאֵל. וְגַם לְאִיזָבֵל דְּבַר ה' לֵאמֹר הַכְּלִיִּים יֹאכְלוּ אֶת אִיזָבֵל בַּחַל זֶרְעָאֵל. הַמֵּת לְאַחָאָב בְּעִיר יֹאכְלוּ הַכְּלִיִּים וְהַמֵּת בַּשָּׂדֶה יֹאכְלוּ עוֹף הַשָּׁמַיִם.¹¹⁸

ואכן, יהורם נהרג בידי יהוא בן נמשי, שצווה על כך מאת הנביא אלישע שמשחו למלך:

וַיִּתְקַשֶּׁר יְהוּא בֶן יְהוֹשָׁפָט בֶּן נְמָשִׁי אֶל יוֹרָם וַיּוֹרֶם הָיָה שֹׁמֵר בְּרֵמַת גִּלְעָד הוּא וְכָל יִשְׂרָאֵל מִפְּנֵי תְזָאֵל מֶלֶךְ אַרְם. וַיֹּשֶׁב יְהוֹרָם הַמֶּלֶךְ לְהַתְרַפָּא בְּיַרְדֵּנְעָאֵל מִן הַמַּפְּסִים אֲשֶׁר יָפְהוּ אַרְמִים בְּהַלְחָמוֹ אֶת תְּזָאֵל מֶלֶךְ אַרְם וַיֹּאמֶר יְהוּא אִם יֵשׁ נִפְשָׁכֶם אֵל יֵצֵא פְּלִיט מִן הָעִיר לְלִכְתָּ לְהַגִּיד בְּיַרְדֵּנְעָאֵל. וַיִּרְכַּב יְהוּא וַיֵּלֶךְ יַרְדֵּנְעָאֵלָהּ כִּי יוֹרָם שָׁכַב שָׁמָּה... וַיְהִי כִּפְאוֹת יְהוֹרָם אֶת יְהוּא וַיֹּאמֶר הַשְּׁלוֹם יְהוּא וַיֹּאמֶר מָה הַשְּׁלוֹם עַד זְנוּנֵי אִיזָבֵל אִמְךָ וּכְשָׁפִיָּה הַרְבִּיִּים. וַיַּחֲפֹף יְהוֹרָם גְּדִיו וַיִּנְס וַיֹּאמֶר אֶל אַחֲזִיָּהוּ מְרַמָּה אַחֲזִיָּהוּ. וַיְהוּא מֵלֵא יָדוֹ בְּקִשְׁתּוֹ וַיִּפֹּף אֶת יְהוֹרָם בֵּין זֵרְעִיו וַיֵּצֵא חֲחִצֵּי מַלְכוּ וַיִּכְרַע בְּרַכְבוֹ. וַיֹּאמֶר אֶל בְּדָקֶר שְׁלֹשׁ שָׂא הַשְּׁלִכְהוּ בְּחִלְקַת שְׂדֵה נְבוֹת הַיַּרְדֵּנְעָאֵלִי כִּי זָכַר אָנִי וְאַתָּה אֶת רַכְבִּים צְמָדִים אַחֲרֵי אַחָאָב אָבִיו וְה' נָשָׂא עָלָיו אֶת הַמַּשָּׂא הַזֶּה. אִם לֹא אֶת דְּמֵי נְבוֹת וְאֶת דְּמֵי בְנָיו רִאִיתִי אֲמַשׁ נָאִם ה' וְשִׁלַּמְתִּי לָךְ בְּחִלְקָה הַזֹּאת נָאִם ה' וְעַתָּה שָׂא הַשְּׁלִכְהוּ בְּחִלְקָה כְּדָבָר ה'.¹¹⁹

¹¹⁶ מלכים ב' ג, יב.

¹¹⁷ ויפה ביאר שם רלב"ג: "הינה כמו שהתלמידים נקראים בניו כמו בני הנביאים כן הרב ייקרא אב כי הוא המוליד שכל התלמיד". באותו ביטוי משתמש גם המלך יואש כאשר הוא מבקר את אלישע בחוליו, ראו מלכים ב' יג, יד.

¹¹⁸ מלכים א' כא, כא–כד.

¹¹⁹ מלכים ב' ט, יד–כו.

כפי שציינו, אף שיהורם עשה במהלך מלכותו מהלכים חיוביים רבים, לא היה בהם די כדי לשנות את גזרת השמד על ביתו, ולכן בסופו של דבר הוא מת כדבר ה' ביד אליהו. אילו יהורם היה שב בתשובה שלמה, עמוקה ויסודית מעומקא דליבא, הוא היה יכול לתקן את המציאות מיסודה ולשנות לחלוטין את ההיסטוריה של עם ישראל. הכיצד? הגמרא המפורסמת במסכת יומא דנה בהבדל בין תשובה מיראה לתשובה מאהבה:

אמר ריש לקיש: גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כשגגות, שנאמר: "שובה ישראל עד ה' אֵלֹהֶיךָ כִּי כָשַׁלְתָּ בְּעוֹנוֹךָ" (הושע יד, ב). הא עון מזיד הוא, וקא קרי ליה מכשול. איני? ! והאמר ריש לקיש: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות, שנאמר: "ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם יחיה" (יחזקאל לג, יט) ! לא קשיא; כאן – מאהבה, כאן – מיראה.¹²⁰

הגמרא הזאת אנו למדים שתשובה מאהבה יכולה להפוך את העבירות לזכויות. כמעט כל מפרשי הגמרא עסקו בשאלה כיצד יכולות עבירות להפוך לזכויות. הלא לא ניתן לשנות את העבר, וברור גם שלא ניתן להפוך מעשה רע למעשה טוב. והינה, מסיפור חייו של יהורם נראה שהכול היה יכול להשתנות ואף להתהפך, לו יהורם היה עושה תשובה עמוקה ויסודית. הלא מה היה חטאו המרכזי? במהלך מאמרנו זה לא מצינו שיהורם הרשיע דרכו באופן מובהק, ולהפך – מצאנו במעשיו נקודות זכות רבות. הדברים יובנו היטב אם נשוב לדעת חז"ל, שכפי שהסברנו לעיל אחוזה יפה בפשט, ולפיה החטא שבגיננו נהרג יהורם בידי יהוא ונקטעה שושלתו היה חטא ההלוואה בריבית לעובדיהו, והדרישה הבוטה שלו לקחת את בני אלמנת הנביא כעבדים בשל חובו.

יהורם היה יכול לתקן בשני תחומים מרכזיים; תחילה בתחום עבודת הבעל, הוא אמנם הסיר את מצבת הבעל שעשה אביו, אך לא ביער את עבודת הבעל לחלוטין, ואיפשר לאיזובל אימו להמשיך ולנצח על עבודת הבעל בישראל, עד המלכתו של יהוא שהצליח לסיים את העבודה שהחל בה אליהו הנביא.

התחום השני היה ביחסו לנשים אלמנות שהיו במצוקה [ואולי דוגמאות אלו מוכיחות על יחסו הכללי של יהורם לאנשים במצוקה ברחבי ממלכתו]. אמנם יהורם סייע לאישה השונמית בעת מצוקתה והשיב לה את השדה שנקלחה ממנה, ובכך שב במידת מה בתשובה על חטא האישה האלמנה מנשי הנביאים. אולם עדיין זה לא הספיק. חטא לקיחת הבנים כעבדים בעבור חוב האלמנה היה מצריך תשובה עמוקה הרבה יותר. אילו יהורם היה שב בתשובה ומוותר על חובו, ואולי אף מפרנס את אלמנת עובדיהו ומסייע לה, הרי שכספי ההלוואה בריבית היו הופכים לכספי הצדקה שהצילו את מאה הנביאים! לו היה עושה כן, הרי שהיה מצליח באופן פשוט ומעשי להפוך את חטא ההלוואה בריבית ואת הניצול הציני של המציאות הקשה שבה היו מצויים בני הנביאים ועובדיהו שפרנסם, למעשה מצווה של ממש. הכסף שעמד ברקע ההצלה ההרואית של בני הנביאים, היה יכול להיחשב ליהורם ככסף של צדקה והצלה, וכמו עובדיהו גם הוא היה זוכה בשכר על המעשה הגדול הזה. אילו היה עושה כן, הרי שהיה הופך לבעל תשובה גדול, וייתכן מאוד שגם היה מצליח לשנות את ההיסטוריה של מלכות ישראל בכלל ושל שושלת בית עומרי ואחאב בפרט. המקרה של יהורם עשוי היה להיות דוגמה מאלפת להפיכת חטא למצווה גדולה.

¹²⁰ בבלי, יומא פו ע"ב.

לפי דעת חז"ל, שהנושה היה יהורם ורק בשל עוון זה נהרג כפי שנהרג בידי יהוא, הרי שאפשר להסיק שהתקיים בו הכתוב המפורש על מי שמענה אלמנה ויתום:

כָּל אֲלֻמְנָה וַיִּתּוֹם לֹא תַעֲנוּן. אִם עָנָה תַעֲנֶנּוּ אֹתוֹ כִּי אִם צָעַק יִצְעַק אֵלַי שְׁמַע אֲשַׁמַּע צָעֲקוֹ. וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בְּחָרֶב וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֲלֻמְנוֹת וּבְנֵיכֶם יִתְמִים. אִם כִּסְף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֲנִי עִמָּךְ לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנִשָּׁה לֹא תְשִׁימוּן עָלָיו נֶשֶׁף. אִם חֶבֶל תִּחְבֵּל שְׁלֵמַת רֵעֶךָ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֵנוּ לוֹ. כִּי הוּא כְּסוּתוֹ לְבִדּוּהָ הוּא שְׁמֵלְתוֹ לְעֵרוֹ בְּמָה יִשְׁכַּב וְהָיָה כִּי יִצְעַק אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי כִּי חֲנוּן אָנִי.¹²¹

צעקת האלמנה ושני היתומים אל ה' ואל אלישע נביאו, שנזעקה כאשר לא ניתן היה לצעוק אל המלך באשר הוא היה עושה העוול בעצמו, ובנוסף לכך התרשלות בביעור העבודה זרה מישראל, חרצה את דינו של יהורם ובית אחאב, והוא נהרג ועימו שקעה ואבדה מלכות בית אחאב.

¹²¹ שמות כב, כא–כו.